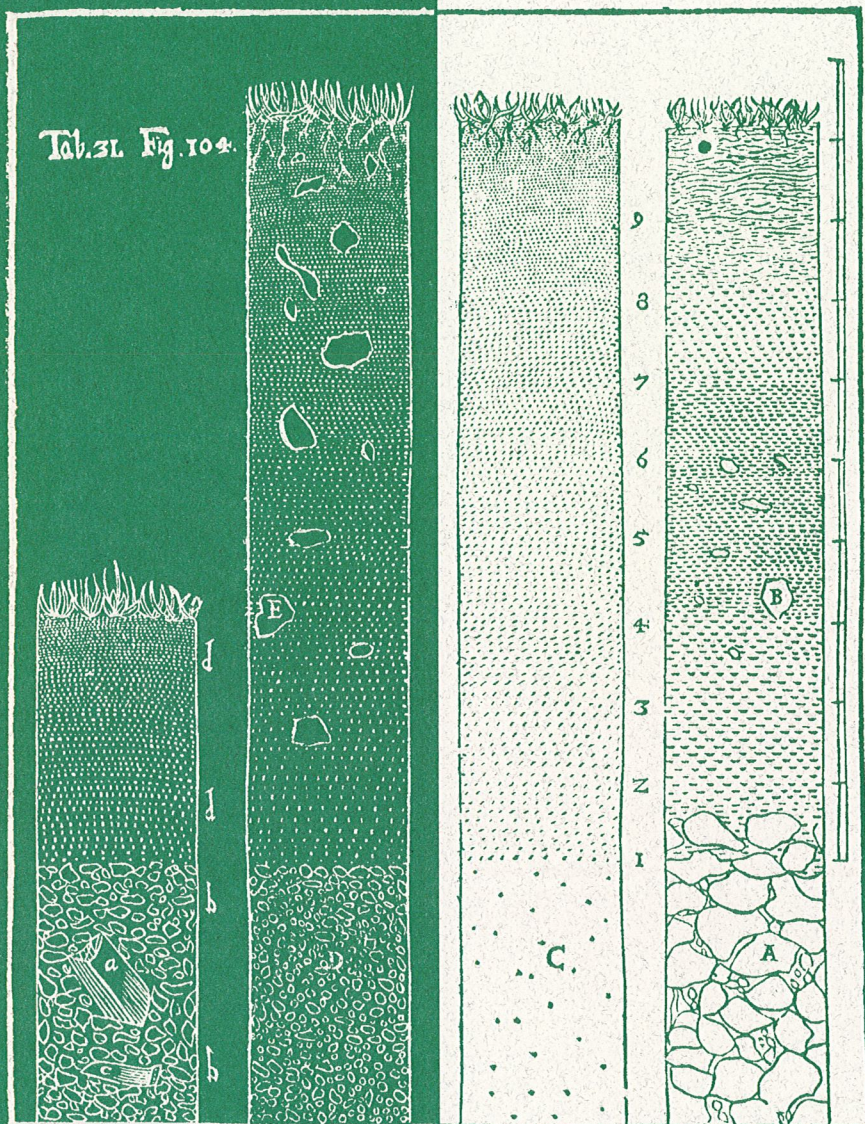

META

medeltidsarkeologisk tidskrift

NR 2 1998

META

medeltidsarkeologisk tidskrift

Arkeologiska institutionen, Sandgatan 1,
S-223 50 Lund.

Tel: 046-2227940. Fax: 046-2224214.

E-mail: Lars.Ersgard@ark.lu.se

META har som syfte att spegla aktuell forskning och debatt inom medeltids- och historisk arkeologi i Skandinavien. META ges ut som medlemstidning av Medeltidsarkeologiska föreningen och kommer ut med fyra nummer per år. Medlemskap i föreningen erhålles genom att medlemsavgiften (för år 1998 kr 150:-) insättes på postgironummer 45 32 11-5.

META:s styrelse/redaktion: Peter Carelli, Gunhild Eriksdotter, Lars Ersgård, Ingrid Gustin, Anders Jonasson, Mats Mogren, Mats Roslund.

Tryckt med bidrag från Humanistisk-samhällsvetenskapliga forskningsrådet

Grafisk form: Eric Runestam

Tryck: KFS i Lund AB

ISSN 0348-7903

INNEHÅLL 1998:2

- 1 Redaktionellt
- 3 *Birgitta Berglund*
Historisk arkeologi og utvikling av arkeologi i konfrontasjon med tekst og bilde
- 20 *Stefan Larsson & Conny Johansson Hervén*
Källmaterialsproduktion och förståelsehorisonter i stadsarkeologin
- 42 *Tom Carlsson*
Det enskilda kristnandet – en kristen grav från vikingatidens Östergötland
- 51 *Karin Lindeblad & Ann-Lili Nielsen*
Munkeboda – en presentation av en pågående borgundersökning i Östergötland

META:s omslagsbild: "Principer för lagerbildning." Ur Olofs Rudbecks *Atlantica* från 1697.

Redaktionellt

I årets andra *META*-nummer debatteras vårt förhållningssätt till två grundläggande element inom medeltidsarkeologin: städernas kulturlager och användningen av historiska källor. De två inledande artiklarna belyser dessa frågor. Men *META* är inte bara ett forum för medeltidsarkeologisk debatt. Tidskriften är också angelägen om att låta läsarna ta del av aktuella arkeologiska projekt. Detta nummer presenterar därför resultaten från två intressanta utgrävningar som utförts i Östergötland.

Den första artikeln är ett inlägg från Birgitta Berglund, där hon svarar på den kritik som Sæbjørg Walaker Nordeide framförde i *META* nr 1 1997. Nordeide diskuterade arkeologi och dess relation till andra källmaterial, och gick i polemik mot Berglunds sätt att metodiskt närma sig de olika källorna. Birgitta Berglund svarar här med att förtydliga sina åsikter om historisk arkeologi, och då särskilt förhållandet mellan arkeologiska och skriftliga källor. Hon ifrågasätter speciellt traditionen att låta de skriftliga källorna få tolkningsföreträde framför de svar som de arkeologiska lämningarna kan ge.

Debatten om arkeologisk fältmetodik och olika metoders förtjänster och tillkortakommande förs i detta nummer vidare av Stefan Larsson och Conny Johansson Hervén. I artikeln kritiseras bland annat Mats Roslunds användning av begreppen "kontext" och "komposita metoder" i *META* nr 3 1997. Författarna lyfter också fram ett synsätt, som innebär att begreppet "kulturlager" inte bör ses som ett passivt medium för fynd, utan snarare som ett uttryck för olika handlingar. Detta synsätt visar att det finns en informationspotential i kulturlagren som vi ännu inte lyckats utnyttja till fullo. Däri ligger en stor utmaning för oss arkeologer, såväl i dokumentationsfasen som i analysarbetet .

Flera av de arkeologiska undersökningar, som har genomförts i Östergötland de senaste åren, har inte enbart väckt arkeologernas intresse utan också den breda allmänhetens. I detta nummer presenteras resultatet av två utgrävningar som på olika sätt tillfört ny kunskap om Östergötlands vikingatid och medeltid.

Tom Carlsson redogör för en nyupptäckt kvinnlig skelettgrav från 800–900-talet. Trots den tidiga dateringen, avslöjar gravskicket en kristen trosuppfattning, och Carlssons jämförelser med andra liknande kvinnogravar på Gotland och Island indikerar att den första generationen kristna förmodligen dominerades av kvinnor i hög social ställning. En intressant iakttagelse gäller dessa begravningsplatsers belägenhet.

I den avslutande artikeln presenterar Karin Lindeblad och Ann-Lili Nielsen ett nystartat arkeologiskt projekt i Östergörland, där arkeologer gått samman med medlemmar i den lokala hembygdsföreningen. Genom de utgrävningar, som utfördes förra sommaren vid Munkeboda biskopsborg, har man fastställt att borgen tillkommit under 1400-talet, vilket är ca 100 år senare än vad tidigare forskare hävdade. Och i sommar fortsätter aktiviteterna i Munkeboda...

Vi önskar också därmed våra läsare en riktigt skön sommar!

META-redaktionen i Lund

Erik Cinthios forskningsfond

Erik Cinthios forskningsfond instiftades 1989 och har som syfte att lämna bidrag till avhandlingsarbeten i medeltidsarkeologi vid Lunds universitet. Fonden förvaltas av Medeltidsarkeologiska föreningen. En särskild stipendienämnd beslutar om fördelningen av bidragen. Dess ledamöter utgöres av professorn i medeltidsarkeologi, en representant för Medeltidsarkeologiska föreningens styrelse samt en representant för doktoranderna i medeltidsarkeologi.

Medeltidsarkeologiska föreningens styrelse har beslutat att under 1998 utlysa ett stipendium om **5000 kronor**.

Ansökan med motivering sändes till adress: **Medeltidsarkeologiska föreningen, Sandgatan 1, 223 50 Lund**. Ansökan skall innehålla en kortfattad beskrivning av det aktuella avhandlingsprojektet, en kostnadsberäkning för detta, samt en tydlig angivelse av ändamålet med den sökta summan. Ansökan skall vara styrelsen tillhanda senast **30 september 1998**.

Med avhandlingar i Medeltidsarkeologi avses större vetenskapliga verk i ämnet, inte endast doktorsavhandlingar. Vid utdelandet av stipendier ur Erik Cinthios forskningsfond kommer dock stipendienämnden att prioritera sistnämnda arbeten.

Medeltidsarkeologiska föreningens styrelse

Historisk arkeologi og utvikling av arkeologi i konfrontasjon med tekst og bilde

Birgitta Berglund

Abstract

Historical archaeology and development of archaeology in confrontation with text and picture.

The main characteristic of "historical archaeology" is that this type of archaeology is archaeology in times when you have both archaeological and written sources. Therefore it is necessary for historical archaeologists to have a theoretic point of view in how to use the two types of sources. In this article arguments are proposed for using "historical archaeology" as a method to explore the competence of archaeology. In this type of archaeology you get the opportunity to confront the answers you get from archaeological sources with the answers you get from other types of sources as text and pictures. In this way you learn which types of questions archaeology is best to answer. This experience can be useful in prehistoric archaeology too. At the same time you learn what questions other types of sources are best to answer. In that way you don't restrict "historical archaeology" to archaeological sources and their interpretations. In the extensive excavations in the Archbishops palace in Trondheim, Norway, the sources are used in a way that seems to restrict the experience with what types of questions archaeology is best to answer. There the written sources and pictures form the basis for the archaeological interpretations. For archaeologists the basis for the questions ought to be the archaeological sources. If archaeologists are not using them in this way, who are?

Historisk arkeologi – en utfordring i arkeologisk erkjennelse?

En viktig utfordring for historisk arkeologi er at denne formen for arkeologi kan undersøke fortiden i perioder hvor også andre kilder enn de arkeologiske kan gi svar, t.o.m. på spørsmål om den meget nære fortiden. Jeg mener derfor at historisk arkeologi kan brukes til å utvikle også forhistorisk arkeologi, ettersom arkeologen her kan undersøke hvilke spørsmål de arkeologiske kildene er best til å svare på i forhold til hvilke spørsmål andre kilder er best til å svare på (jfr Berglund 1997a, s 15ff). Kilder som de arkeologiske kan sees i forhold til, er først og fremst de skriftlige, men også kilder som bilder og gjenstander som ikke er funnet i jord. Historisk arkeologi kan på denne måten brukes som et redskap til å undersøke arkeologiens kompetanse.

Hvis de arkeologiske kildene gir mindre tilfredsstillende svar på bestemte spørsmål enn de skriftlige kildene i historisk tid, kan vi heller ikke vente at de gir tilfredsstillende svar på samme type spørsmål som gjelder forhistorisk tid. Hvis vi derimot finner svarene tilfredsstillende, kan vi tro at det vil være fruktbart å stille de samme typer spørsmål også til arkeologiske kilder fra forhistorisk tid.

Ett problem for historisk arkeologi er at de spørsmålene som stilles er så preget av historikernes problemstillinger (Andersson 1989, s 1). Dermed er spørsmålene i høy grad dom-

inert av spørsmål som skriftlige kilder kan svare på. Historikernes klassiske kildemateriale er først og fremst skriftlige kilder, enda historikere også bruker mange andre kilde-typer.

Forskning i grensefeltet mellom arkeologi og historie gir et gunstig utgangspunkt for tydeliggjøring av hvordan arkeologi kan brukes til forklaring og erkjennelse av fortiden. Arkeologi drevet på egne premisser også i perioder hvorfra det finnes skriftlige kilder, bilder eller gjenstander, vil øke bevisstheten om arkeologifagets muligheter og begrensninger. På samme måte kunne f.eks. "arkeologisk historie", "arkeologisk kunsthistorie" eller "arkeologisk etnologi" øke bevisstheten om historie, kunsthistorie- og etnologifagenes muligheter og begrensninger i forhold til arkeologi.

Historiske arkeologer arbeider innenfor tidsrom hvor også forskere fra andre vitenskaper enn arkeologi og historie arbeider. Det har de historiske arkeologene felles med andre arkeologer. Ettersom historisk arkeologi, omfatter tidsrom som ligger forholdsvis nær vår egen tid, er det flere vitenskaper som kan bidra med forskning og synspunkter på temaer som de historiske arkeologene er opptatt av enn de tradisjonelt historieinnrettede. Dette mangfold av vitenskaper som musikkvitenskap, filosofi, religionshistorie, psykologi, historisk biologi, sosiologi, kunsthistorie etc. er positivt for historisk arkeologi. Det gir historisk arkeologi enda større muligheter til å utforske sin egen kom-

petanse i forhold til andre fag. Kompetanseundersøkelsen gjelder således ikke bare hva arkeologi kan bidra med i forhold til historieforskningen, men også i forhold til en rekke andre fag. Hervil jeg imidlertid konsentrere meg om arkeologiens kompetanse i forhold til historie og dermed til skriftlige kilder som er historikernes tradisjonelle kildemateriale. Ettersom forekomsten av skriftlige kilder er det viktigste skillet mellom historisk og forhistorisk arkeologi, er det av særlig betydning å undersøke arkeologiens kompetanse i forhold til denne typen kilder.

Kildene

For å kunne si noe om forholdet mellom arkeologiske og skriftlige kilder, er det viktig å ha en oppfatning om hva en kilde er, og om kilden i seg har noen egenverdi.

Bare det at en haug er erkjent som en gravhaug er vanligvis nok til at haugen skal regnes som en arkeologisk kilde. Man må først ha stilt spørsmålene om haugen er en naturdannelse, om det er en gravhaug eller en haug med jord kastet opp av andre årsaker, før en bestemmer seg for om det er en gravhaug og dermed i tilfelle en arkeologisk kilde.

En gravhaug og dens innhold kan være en arkeologisk kilde til kunnskap om f.eks. gravsikk, religion, makt, underkastelse, teknologi og forholdet mellom kjønnene. Men for at gravhaugen skal kunne fortelle noe om

disse emnene, må vi stille spørsmål som undersøkelser av gravhaugen kan besvare. Gravhaugen i seg selv er taus om disse spørsmålene. Ofte er det ikke nok å konstatere at en haug er en gravhaug for at den skal ha betydning som arkeologisk kilde.

Et dokument blir regnet som en kilde så snart det er stilt et spørsmål til den. Ofte kreves at dokumentet skal være plassert i et dertil egnet arkiv for at det skal regnes som en kilde. Det må da være klargjort at det er verdig til å bli plassert i arkivet. Så lenge som dokumentet ikke er erkjent som en kilde er det bare et papir eller et pergament med tegn på uten mening, enten det er plassert i et arkiv eller ikke.

Et dokument kan være en papirlapp med et enkelt notat som kan ha like stor betydning som f.eks. en matrikkel. Betydningen avhenger selvfølgelig av hvilke spørsmål som forskeren stiller til kilden. En matrikkel kan gi opplysninger om garders bærekraft, folketall, antall husdyr, størrelse på korn dyrkingen, skattlegging og nedlegging av garder i en bygd. Men for at matrikkelen skal kunne fortelle noe om disse emnene, må vi stille spørsmål som analyser av matrikkelen kan besvare. Matrikkelen i seg selv er taus om disse spørsmålene. Ofte er det ikke nok å konstatere at et dokument er f.eks. en matrikkel for at den skal ha betydning som skriftlig kilde.

En arkeologisk liksom en skriftlig kilde får altså betydning i forskningsprosessen først når vi stiller spørsmål til den. Kilden har ingen egenverdi i

seg selv. Det er også avgjørende hvilke spørsmål vi stiller til en kilde for at den skal bli en viktig kilde. Så gir naturligvis matrikler og gravhauger svar på ulike spørsmål. Hva som i et tilfelle er å anse som en kilde er det ikke i et annet.

To typer kilder – utfordring eller underkastelse?

I den Weibullske strengt kildekritiske tradisjonen innenfor historiefaget og innenfor tradisjonen med å tro eller i hvert fall å håpe på eksistensen av en objektiv arkeologi, spiller den "riktige" og gjerne målbare tolkningen av kildene en sentral rolle. Særlig Mats Malmer har vært en eksponent for dette innenfor nordisk arkeologi (bl.a. Malmer 1980, s 260ff). I dag erkjenner de fleste historikere og arkeologer at våre tolkninger er subjektive. De er avhengige av f.eks. hvilken tid forskeren lever i, hvilken forskningsmøte som er retningsgivende og forskerens egen bakgrunn. Fra tiden rundt 1980 til i dag har det vært et markert skifte innenfor skandinavisk arkeologi når det gjelder synet på kildenes objektivitet. Se debatten i *Fornvannen* med bl.a. Malmer (1980), Christophersen (1982) og Johansen (1979, 1982) som deltagere. Hva som rundt 1980 nærmest ikke var mulig å hevde, er i dag høyeste mote. Nå kan det t.o.m. være vanskelig å hevde (Andersson 1989; Berglund 1997a, s 15ff), at vi ikke skal prøve å la oss styre av f.eks. skriftlige kilder, når vi skal gjøre våre arkeologiske tolkninger.

Betyr erkjennelsen av at våre tolkninger av kildene er subjektive, at det ikke har noen betydning hvilket utgangspunkt vi tar for våre tolkninger?

- Jeg mener at det har liten hensikt å la sine problemstillinger styres av skriftlige kilder og historikernes tolkninger av dem, hvis man ønsker å undersøke arkeologiens kompetanse. Hvis man ønsker å undersøke de skriftlige kildenes utsagnskraft i forhold til de arkeologiske kildenes utsagnskraft, kan det derimot være en farbar vei.
- Et annet argument mot at de skriftlige kildene skal være styrende er at ettersom de tidlige skriftlige kildene er produsert av en elite tilknyttet makthaverne i samfunnet, blir undersøkelsen ubevisst styrt av elitens perspektiv (jfr Driscoll 1988, s 170). De mennesker og de hendelser og virksomheter som man ikke skriver om, blir utelatt fra undersøkelsene.
- Et tredje argument er at de skriftlige kildene vanligvis forteller mindre om hverdagsliv enn det de arkeologiske kildene gjør. Med utgangspunkt i de skriftlige kildene er det en risiko for at hverdagslivet blir mindre belyst.
- Et fjerde argument er at med utgangspunkt i de skriftlige kildene kan lett den informasjon landskapet gir for tolkninger oversees, ettersom men ved tolkninger av skrift ikke trenger å bevege seg ut i terrenget. "Lesing" av landskap er i dag et selvfølgelig hjelpemiddel for arkeologer.

- Et femte argument er at mange av de arkeologiske kildene er kommet til uten at man har hatt en bestemt hensikt med det for ettertiden. Det gjelder f.eks. for avfall fra boplasser. Et viktig unntak er graver som er anlagt for å påvirke forhold i samtiden eller i livet etter døden. De skriftlige kildene er produsert med en bestemt hensikt, f.eks. for å kartlegge skatteevnen hos folk eller for å drive propaganda for en seierherre.
- Et sjette argument er at ettersom det er en begrenset tid som skriften har eksistert, mistes det lange tidsperspektivet hvis utgangspunktet tas i skriftlige kilder.

Mitt svar på spørsmålet om de to typer kilder er en utfordring eller om de betyr at de arkeologiske kildene må underkastes de skriftlige, er således at de er en utfordring. Det er en utfordring som den forhistoriske arkeologien ikke har, og som utgjør den store forskjellen mellom forhistorisk og historisk arkeologi. Derfor er det fortsatt viktig å holde diskusjonen i gang om hvordan arkeologiske og skriftlige kilder forholder seg til hverandre innenfor historisk arkeologi. Vi kan ikke se bort fra de skriftlige kildene når vi legger strategier for historisk arkeologi.

Av arkeologer som driver med historisk arkeologi er det vanlig å høre følgende utsagn: "For å få et helhetsperspektiv er det viktig å bruke alle kilder, ikke bare de arkeologiske, men også de skriftlige." Dette utsagnet er det i første omgang ikke vanskelig å

være enig i. Likevel brukes det ofte for å tilsløre at man ikke har noen strategi for hvordan de to typer kilder skal brukes. Man ser det som en verdi i seg at de to kildetyper brukes. Ofte mener man dessverre med bruk av skriftlige kilder bare en ukritisk bruk av sagalitteratur uten å ta hensyn til den omfattende filologiske og historiske debatt som har foregått om dens utsagnskraft som historisk kilde (bl.a. Berglund 1995, s 362ff og der anført litteratur). Sjelden ser man en interesse for å virkelig gå inn i og bruke skriftlige kilder i forskningsprosessen.

Man kan hevde at ettersom arkeologiske funn kan tolkes som en tekst og en tekst også i seg selv kan tolkes som et funn, er det kanskje ingen grunn til å skille mellom tekst og ting? Men når det gjelder vikingtid og middelalder i Skandinavia omhandler de skriftlige kildene vanligvis ikke den tid de er nedskrevet i, men en tid opp til flere århundrer før. Ettersom så få skriftlige kilder fra middelalderen er bevart, mener man med bruk av skriftlige kilder ofte en retrospektiv bruk av kildene. Da er det vanskelig å lese de arkeologiske og skriftlige kildene som en samtidig tekst.

Hvis man ikke har noen strategi for hvordan de to kildetyper skal brukes, er det lett at bruken blir nokså tilfeldig. Det er også lett gjort at de skriftlige kildene får styre de arkeologiske tolkningene. Klassiske eksempler er S. Lindqvists og B. Nermans tolkninger ut fra Ynglingasagaen og Beowulfskvedet av hvilke som er gravlagt i de store gravhaugene i Gamla Uppsala

og i Ottarshögen i Vendel (jfr Baudou 1997, s 164ff). Et annet eksempel er at fordi Snorre Sturlasson i Heimskringla forteller om et gudehov på Lade, setet for Ladejarlene utenfor bykjernen i dagens Trondheim, styres arkeologiske tolkninger av fortellingen om dette hovet uten at det stilles spørsmål til troverdigheten i sagaens utsagn om dette hovet (jfr Christophersen 1994, s 278). Et annet er at fordi kong Øystein etter Sverres Saga anla en havn i begynnelsen av 1100-tallet på Agdenes ved munningen av Trondheimsfjorden, styres som Merete Moe Henriksen nylig (1997, s 105f) har vist, arkeologien av dette. Tolkningene av ¹⁴C-dateringer av treverket fra havnen tilpasses derved lett sagaens fortelling (jfr Marstrander 1967, s 263ff; Jasinski 1995, s 98; Rokoengen & Jasinski 1996, s 21).

Innenfor klassisk arkeologi er problemene ikke mindre. Der trekker f.eks. gjerne kulturminner nevnt i en skriftlig kilde oppmerksomheten til seg. Den greske forfatteren Pausanias' klassiske reiseberetninger fra den andre halvdel av det andre århundret e.Kr. er her et godt eksempel. Pausanias gir på ti papyrusruller omfattende beskrivelser av ulike områder i Hellas, bl.a. Athen og Delfi. Den store interessen for Pausanias og hans verk kom etter slutten av 1200-tallet (Børtnes 1992, s 9). Mye energi har gått med til å finne det Pausanias skriver om.

Finner man restene av f.eks. et tempel som helligdommen for Alea Athena i Tegea på Peloponnes, konsentrerer

man seg gjerne om det de skriftlige kildene forteller om det (jfr Østby 1992, s 153ff). Det forhindrer gjerne at helligdommen blir satt i en sammenheng med området rundt. For å få kunnskap om tempelets rolle er det ikke tilstrekkelig å grave i det. Det vil være nødvendig med arkeologiske undersøkelser i omgivelsene. Kanskje man da får vite at tempelet var en del av et større maktsentrum eller at det ikke fantes andre spor etter mennesker i dette området enn tempelet.

Konsentrasjonen om det den skriftlige kilden forteller, kan også forhindre at både eldre og yngre spor på det samme stedet etter virksomhet blir oversett. En tur i utgravingsområdet ved helligdommen for Alea Athena i Tegea viser tydelig at tyskerne, grekerne og franskmennene som gravde her i perioden 1879–1910, sjaktet vekk flere meter med kulturlag før de kom ned til tempelrestene. Det som lå over tempelet interesserte ikke, heller ikke de kulturlag som lå under tempelet. Det var tempelet som Pausanias beskrev (Pausanias vol 2, s 483-487), som interesserte. At grekerne interesserer seg spesielt for sin fortid slik som den er beskrevet i de skriftlige kildene, har forståelig nok sine årsaker i senere vanskeligheter i området når det gjelder nasjonsbygging. Det er også grekerne, naturlig nok, som setter grenser for hva som undersøkes i Hellas.

Bruker man opplysningene om den svenske kongerekken, gudehovet på Lade, havnen på Agdenes og helligdommen i Tegea ukritisk på den måten

at de arkeologiske undersøkelserne blir styrt av de skriftlige kildene, begrenser man samtidig de arkeologiske undersøkelserne. Man blir så opptatt av å belyse det de skriftlige kildene forteller, at man glemmer å se det som ikke passer med dem. Man glemmer kanskje også å stille andre spørsmål til det arkeologiske materialet enn de som de skriftlige kildene tar opp. Historisk arkeologi i Skandinavia føyer seg på denne måten inn i en lang europeisk tradisjon når det gjelder valget av problemstillinger og undersøkelsesobjekter, ettersom de trekkes mot det som de skriftlige kildene forteller.

I *Archaeological Review from Cambridge* Vol 14:1 1997 er temaet "History and Archaeology" (Ravn & Britton 1997). En rekke forfattere (bl.a. Morris, Britton, Hills, Nielsen, Herschend, Riva & Whiting) diskuterer der bruk av arkeologiske og skriftlige kilder innenfor historisk arkeologi. Alle forfatterne ønsker å bruke begge kildetyper og det diskuteres hvordan de ulike kildetyper skal tolkes. På den ene siden ansees det gunstig hvis ting og tekst kan brukes som uavhengige kilder i en felles tolkning, men at det da er problematisk å velge hvilken type kilde man skal stole på. På den andre siden er dette ikke så viktig, ettersom de ulike kildetyper forteller om det samme på ulik måte. (Ravn 1997, s 130.)

I oppsummeringen av artiklene (Ravn 1997, s 129ff) savner jeg synspunktet at for arkeologer må spørsmålene til de arkeologiske kildene være

styrende og ikke spørsmålene til de skriftlige kildene. Det sistnevnte må være historikernes oppgave. Ettersom historikernes problemstillinger ut fra skriftlige kilder har vært så styrende for historiske arkeologers virksomhet, mener jeg at det er spesielt viktig at arkeologien er selvstendig. Det betyr imidlertid ikke at arkeologen ikke skal prøve å belyse alle deler av menneskets liv og virke. Å skrive kulturhistorie med et arkeologisk utgangspunkt må være den store utfordringen for en arkeolog, også når tekster og bilder brukes. Jeg nevner bevisst begrepet kulturhistorie her for at det ikke den misforståelsen skal oppstå at jeg mener arkeologi er begrenset til å være å stille opp typologiske rekker for f.eks. keramik (Morris 1997, s 13; Ravn 1997, s 134).

Eksemplet Helgelandsundersøkelsene

I mine egne undersøkelser av oppkomst og vedlikehold av makt-sentra på Helgelandskysten i Nord-Norge (Berglund 1995; 1997b) har jeg gjort arkeologiske utgravinger på mange steder som omhandles i sagalitteraturen. Det gjelder særlig på gardene Sandnes og Tjøtta i Alstahaug-området ca 7 mil sør for Polarsirkelen. Foruten det arkeologiske materialet har jeg brukt skriftlige kilder. De sistnevnte består dels av episke kilder som sagalitteratur og av administrative og økonomiske kilder som matrikler, jordebøker, folketellinger og tingbøker. Også gamle kart er brukt.

I Egil Skallagrimssons saga forteller sagaskriveren om den høye maktposisjonen de som bodde på garden Sandnes hadde på 800-tallet. Det kunne derfor være fristende å la arkeologiske undersøkelser på Sandnes styres av dette (Berglund 1995, s 484–486). Ved undersøkelsene var det viktig for meg å nettopp ikke være styrt av de skriftlige kildenes utsagn. Naturligvis kunne jeg imidlertid ikke unngå å være klar over det som er fortalt i kildene om Sandnes. På samme måte kunne jeg naturligvis ikke unngå å vite at en gard som Tjøtta spiller en stor rolle i Snorres Heimskringla, eller at skriftlige kilder sier at slaget ved Stiklestad stod i 1030. Selvfølgelig var jeg også påvirket av mye annet enn skriftlige og arkeologiske kilder da undersøkelsene startet. Når man starter en undersøkelse er det jo sine egne erfaringer man stiller opp med.

Ved undersøkelsene stilte jeg konsekvent mine spørsmål til det arkeologiske materialet for seg og det skriftlige materialet for seg. Derved stilte jeg først spørsmålene til de arkeologiske kildene. Deretter stilte jeg de samme spørsmålene til de skriftlige kildene. På denne måten skapte jeg to bilder av samfunnsorganisasjonen i området. Gjennom å konfrontere de to bildene med hverandre skapte jeg så et tredje syntetiserende bilde.

For å være sikker på at jeg ikke var styrt av sagalitteraturens beskrivelser av gardar som Sandnes og Tjøtta, gjorde jeg arkeologiske undersøkelser også på gardar som ikke er omtalt i

sagalitteraturen. Gjennom å gjøre sammenlignende arkeologiske undersøkelser å bruke det som metodisk grep, kunne jeg uavhengig av sagaenes beretninger skille ut hvilke gardar som hadde sterke maktposisjoner og de som ikke hadde det. Ved en påfølgende konfrontasjon med de skriftlige kildene, ble det klart at sagalitteraturens beskrivelser av flere av gardenes betydning var overdrevne. Det gjelder bl.a. Sandnes. Jeg mener at jeg på denne måten ikke ble styrt av de skriftlige kildene ved den arkeologiske analysen.

Hvis sagalitteraturen skulle ha vært styrende for mitt arbeid, hadde jeg f.eks. ikke oppdaget et av de to største maktsentrene på Helgeland i jernalderen (Berglund 1995). Det er garden Hov. Her er det bare de arkeologiske kildene som kan fortelle om et sentrum. Garden er f.eks. ikke nevnt i sagalitteraturen. Jeg hadde heller ikke oppdaget alle de mindre boplassene som sagalitteraturen ikke sier noe om. Det er først og fremst elitens boplasser vi får høre om der.

I mitt arbeid mener jeg å ha vist at kongen og hans kirke skapte nye spesialiserte sentra på Helgeland ved oppbyggingen av det norske riket på 1100–1200-tallene. Et av disse nye sentrene er kirkestedet Alstahaug mellom Sandnes og Tjøtta. De nye sentrene erstattet de gamle hedenske maktsentrene, som hadde hatt en politisk selvstendig stilling. Dette bildet (Berglund 1995; 1997b) hadde jeg neppe kunnet bygge opp uten å konfrontere arkeologiske og skriftlige

kilder med hverandre. For å kunne gjøre det, var det nødvendig å stille spørsmål til de to kildetyperne hver for seg før konfrontasjonen ble gjennomført. Det var da viktig at det var spørsmålene til de arkeologiske kildene som var styrende. Hvis de skriftlige kildene hadde vært styrende, hadde det neppe vært noen idé å gjennomføre konfrontasjonen, ettersom det da var gitt at de skriftlige kildene ville styre resultatene av konfrontasjonen. Uten de arkeologiske kildenes selvstendige utsagn, hadde det bildet som ble skapt vært annerledes. Hvis ikke et gammelt maktsentrum som Hov var kjent, kunne man heller ikke se at det var et sentrum som kongen ikke bygde videre på. Hvis de arkeologiske kildene ikke hadde vist at det kirkelige sentret på Alstahaug først ble etablert rundt år 1200, hadde det ikke vært mulig å se at dette sentret var etablert for å bryte ned eldre maktsentra. Bare de arkeologiske kildene gir det lange tidsperspektivet på de gamle sentrenes eksistens.

Nå vil sikkert leseren innvende at det spiller liten rolle om spørsmålene til de skriftlige kildene og de svarene de gir styrer forskningsprosessen, ettersom tolkningene i hvilket fall er subjektive. Men da sier man samtidig at det spiller liten rolle for arkeologifaget at det blir styrt av de skriftlige kildene og da som oftest også av historikernes tolkninger av dem. Hvorfor kan ikke spørsmålene vi stiller til de arkeologiske kildene være styrende for arkeologers arbeid?

På samme måte som med de

skriftlige kildene kan de arkeologiske observasjonene og spørsmålene styres av bilder. Hvis man bruker bilder som modell for hvordan de arkeologiske observasjonene skal tolkes, vil man samtidig som man får en modell for sin tolkning også gjerne bli styrt av bildet. Det ligger her en fare i å bli begrenset av at man bare ser de stolpehullene eller de sotlagene som etter bildet burde finnes der. Selvfølgelig skal man ikke underslå at bilder som kan være nyttige for tolkninger finnes, på samme måte som man ikke underslår de skriftlige kildene.

Jeg mener det er viktig å prøve å tolke de arkeologiske og skriftlige kildene hver for seg på sine egne premisser, det samme gjelder andre kilder som bilder. Problemet innenfor historisk arkeologi har som jeg oppfatter det, ikke vært at man har vært altfor selvstendig i forhold til andre typer kilder, men heller at man har latt seg styres av dem. Det bevisste forholdet til bruk av andre kildetyper enn de arkeologiske har manglet. (jfr Szende in press.)

Etter at de to kildetyperne har fått skape sine bilder eller fortellinger ut fra de spørsmål som er stilt dem, kan man konfrontere bildene med hverandre slik som jeg har gjort og prøve å lage en syntese (Berglund 1995). Man kan også velge å la ulike kilder fortelle hver sin historie slik som Brit Solli (1996) har gjort. Hvis man ønsker å undersøke arkeologiens kompetanse, mener jeg konfrontasjon som undersøkelsesform er hensiktsmessig. De to bildene konfronteres da med hveran-

dre slik at et nytt bilde kan framtre. Da kan man samtidig undersøke hva de ulike kildetyper har vært best på å fortelle i dannelsen av dette nye bildet. På denne måten begrenses ikke undersøkelsen til å gjelde det som arkeologiske kilder er best å fortelle. Samtidig minsker man muligheten for at de arkeologiske undersøkelsene er styrt av skriftlige kilder eller bilder. Anders Andrén har for øvrig nylig (1997, kap 6 og 7) framhevet kontrast mellom de to kildetyperne som en av deviktige metodiske strategiene innenfor historisk arkeologi.

Eksemplet Erkebispegården

I META Nr 1 1997 (s 51ff) beskriver Sæbjørg W. Nordeide hvordan andre kilder enn de arkeologiske, og da særlig skriftlige kilder og bilder, er brukt ved utgravingene i Erkebispegården i Trondheim i 1991–95 etter brannen i 1983. Nordeide forteller at man ved disse utgravingene brukte skriftlige kilder og bilder som utgangspunkt for de arkeologiske tolkningene i felt. Hun ser dette i lys av at forskningsresultatene er subjektive. Har jeg forstått henne rett, mener hun at man like gjerne kan ha de skriftlige som de arkeologiske kildene som utgangspunkt for tolkningene. Forskningsresultatene er i hvilket fall "tendensiøse" (Nordeide 1997, s 52).

Videre utover i artikkelen er Nordeide uklar når det gjelder hva man egentlig ville bruke de ulike kildetyperne til ved undersøkelsene på

Erkebispegården. Hun opplyser f.eks. (Nordeide 1997, s 52): "En av (Erkebispegårds)prosjektets hovedproblestillinger fra starten har også inneholdt et moment hvor en skal vurdere arkeologiske kilder mot skriftkilder og kart." Et annet sted (Nordeide 1997, s 53) sier hun: "Ved utgravingene i Erkebispegården har vi ønsket å belyse sterke og svake sider ved skriftlige kilder i forhold til arkeologiske kilder." I den første påstanden er det de arkeologiske kildene som er de sentrale, i den andre er det de skriftlige kildene.

Hvis man ønsker å undersøke de *skriftlige* kildenes utsagnskraft i forhold til de arkeologiske kildenes, kan det være en farbar vei å ta utgangspunkt i skriftlige kilder og bilder. Hvis det er det man ønsket å undersøke ved utgravingene i Erkebispegården, mener jeg at hennes utgangspunkt i skrift og bilder er forsvarlig. Men da undersøker man ikke arkeologiens kompetanse, men heller arkeologiens muligheter til å bekrefte skriftlige kilder og bilder.

Hvis man i Erkebispegårdsprosjektet i stedet ønsket å utvikle arkeologien, burde spørsmålene til de arkeologiske kildene ha vært styrende. Med de skriftlige kildene som styrende er risikoen stor for at man hovedsakelig konsentrerer seg om spørsmål som både arkeologiske og skriftlige kilder kan fortelle noe om. Få skriftlige kilder er bevart fra middelalderen, og innholdet i skriftene forteller lite om f.eks. dagligliv. Deres fortellerevne er også begrenset

av at de er laget ut fra en bestemt hensikt. Et regnskap for Erkebispens utgifter og inntekter er satt opp ut i fra spesielle behov liksom oppgavene om størrelsen på landskylden på Erkebispens garder. For å unngå skatt kunne slike oppgaver bevisst være feilaktig oppgitt. Tegninger av Erkebispens anlegg er også laget for å ha en bestemt funksjon. Kanskje de skulle brukes i en sammenheng som gjorde at man ville framstille anlegget mer prangende enn det var. Matavfall fra erkebispens bord er derimot ikke blitt til på samme måte som de skriftlige kildene for å påvirke omverden eller ettertiden. Eksklusiv mat ble nok laget for å imponere gjester, men beinrester av rype og druekjerner ble neppe lagret med tanke på omverdenen.

Hvis spørsmålene til de skriftlige kildene er styrende, kan man f.eks. risikere å ikke få påvist områder hvor de to kildetyper ikke møtes. Man kan f.eks. risikere at for lite vekt blir lagt på dagliglivet, ettersom skriftlige kilders informasjon om det vanligvis er begrenset. Det er også en risiko for at det lange tidsperspektivet ikke blir tilstrekkelig belyst, ettersom de skriftlige kildene ikke kan gi det perspektivet. Det kan f.eks. bli lagt for lite vekt på hva som fantes på stedet før Erkebispegården bygget. Det er neppe en tilfeldighet at Erkebispegården ligger på et meget strategisk punkt når det gjelder forsvar av området. Erkebispegården ligger på bredden av Nidelven som utgjør en naturlig vollgrav rundt den middelalderiske bykjernen og Domkirke- og Erkebispegårdsanlegget i Trondheim. Det

er heller ikke tilfeldig at anlegget ligger et stykke inn fra utløpet av Nidelva, men ikke så langt inn at elven vanligvis frøs til om vinteren.

Jeg kjenner ikke hvordan arbeidet med kildene utføres i Erkebispegårdsprosjektet annet enn ut fra den nevnte artikkelen i *META* av Nordeide. Jeg mener imidlertid at jeg har grunnlag for å si at ved den arbeidsmåten Nordeide først beskriver, er det ikke de arkeologiske kildenes kompetanse til å belyse problemstillinger som undersøkes, men heller de skriftlige kildenes og billedframstillingenes kompetanse. Hvis det er de sistnevnte kildenes kompetanse man ønsker å undersøke, så er alt såre vel. I et arkeologisk prosjekt regner jeg imidlertid ikke med at det var hovedhensikten.

Diskusjon

I sin artikkel i *META* henviser Nordeide (1997, s 51ff) til min avhandling om oppkomst og vedlikehold av maktsentra på Helgelandskysten i Nord-Norge i perioden fra Kr.f. til 1700 e.Kr. (Berglund 1995) og måten jeg bruker arkeologiske og skriftlige kilder der. De viktigste trekkene i den måten jeg arbeidet med arkeologiske og skriftlige kilder ved Helgelandundersøkelsene har jeg beskrevet ovenfor.

Nordeide (1997, s 51ff) kritiserer min arbeidsmetode for å prøve å være objektiv. Hun mener at min metode er å gjøre unna feltarbeidet først, før

jeg tar for meg de skriftlige kildene og at jeg dermed mener å ha oppnådd en objektiv kunnskap. Dette er en fullstendig misforståelse. Hun siterer hva jeg sier om min arbeidsmetode i sammendraget til min avhandling: "De to kildetyper er analysert hver for seg for å prøve de forskjellige kildenes utsagnskraft. Først deretter har jeg sammenholdt det bildet de to kildetyperne har gitt for å danne meg et bilde av samfunnsforholdene." Dette betyr at jeg har stilt spørsmål til de arkeologiske og skriftlige kildene hver for seg, ettersom de to kildetyperne må tolkes ut fra sine spesielle forutsetninger. Ut fra disse tolkningene skapte jeg to bilder, det ene ut fra tolkninger av de arkeologiske kildene og det andre ut fra tolkninger av de skriftlige kildene. Det ble da skapt to alternative bilder. Her kunne mine undersøkelser ha sluttet, men jeg valgte å konfrontere svarene på spørsmålene som ble stilt til de to kildetyper, med hverandre for å kunne konstruere et fortidsbilde ut fra begge kildetyper. Dette betyr selvfølgelig ikke at jeg mener at jeg har skapt et objektivt fortidsbilde av samfunnsorganisasjonen på Helgeland i jernalder og middelalder, men jeg har så langt som råd er unngått å latt meg styre av de skriftlige kildene. Det mener jeg er viktig i en avhandling som vil undersøke arkeologiens kompetanse.

Hvis jeg bare hadde skapt ett bilde ut fra spørsmål til de to kildetyperne, hadde det vært vanskelig å unngå å være styrt av de skriftlige kildene. Jeg hadde også blitt styrt av de skriftlige kildene hvis jeg hadde stilt mine

spørsmål til dem først. Det var også viktig at samme spørsmål ble stilt til de kildetyperne. Det var nødvendig for å undersøke hvilke spørsmål de to kildetyperne egnet seg best til å svare på. Hvis jeg bare hadde skapt ett bilde, hadde jeg neppe kunnet finne ut hva i de skriftlige kildene som er mer troverdig i forhold til de arkeologiske kildene og hva som er mindre troverdig. Det hadde også vært vanskelig å oppdage det som de skriftlige kildene ikke sier noe om, som f.eks. de mange forskjellene mellom boplassene på sentrene og i omlandet. Dagliglivet hadde jeg også fått mindre opplysninger om. Det lange tidsperspektivet hadde jeg heller ikke fått kunnskap om, hverken når det gjelder sentrene eller boplassene i omlandet.

Min arbeidsmåte forutsetter ikke som Nordeide (Nordeide 1997, s 54) påstår at man nødvendigvis gjør unna feltarbeidet først, før man tar fatt på de skriftlige kildene. Ved min arbeidsmåte stiller man derimot spørsmål til de ulike kildetyperne hver for seg før svarene konfronteres med hverandre. Det avhenger av kildenes karakter om det skjer før feltarbeidet er avsluttet eller ikke. Analysen gjøres ut fra de ulike kildetypernes egne forutsetninger, og så langt det er mulig uten å la de ulike kildenes utsagn påvirke analysen før konfrontasjonen mellom resultatene av de to analysene. Dermed risikerer man ikke å undersøke resultater fra analysen av de to kildetyper på de enkelte kilders premisser. Hvis de to kildetyperne ikke blir analysert ut fra sine egne forutsetninger, vil man lett kunne overse mulighetene i å

få opplysninger som bare den ene kildetyper kan si noe om. Samtidig må spørsmålene til de arkeologiske kildene være styrende for spørsmålene til de skriftlige kildene i et arkeologisk arbeid. Hvis det dreide seg om et arbeid hvor de skriftlige kildene var hovedsaken, kunne arbeidsmåten vært den motsatte. Etter konfrontasjonen kan selvfølgelig analysen av de ulike kildetyperne fortsette med utgangspunkt i resultatene fra konfrontasjonen. Ettersom de ulike kildetyperne er analysert hvert for seg, kan man imidlertid også trekke med seg videre i analysen resultater som bare den ene kildetyper sier noe om.

Er det en slik konfrontasjon som jeg etterlyser som Nordeide beskriver (Nordeide 1997, s 55f)? Hun skriver at ved tolkningen av en større trekonstruksjon i Erkebispegårdens østfløy som fiskedam, måtte den arkeologiske dokumentasjonen suppleres etter at andre kildetyper og forskere i andre fag hadde blitt konsultert. Måten fremgangsmåten legges fram på av Nordeide er problematisk. Et spørsmål som umiddelbart melder seg er: "Hvis de konsulterte kildene og forskerne hadde ment at en annen tolkning enn en fiskedam hadde vært sannsynlig, hadde da de arkeologiske suppleringsene blitt gjort annerledes og dermed sannsynliggjort en annen tolkning?" For å belyse spørsmålet kan vi forenkle situasjonen og si at det i dette tilfellet var brukt et bilde som viste en fiskedam som ble brukt som utgangspunkt for den arkeologiske tolkningen. Hvis bildet egentlig var en plan over hvor en eventuell fiske-

dam skulle anlegges, og denne fiskedammen aldri ble anlagt, kommer en helt galt ut ved den arkeologiske tolkningen av trekonstruksjonen. Man oppdager ikke at trekonstruksjonen hadde en helt annen funksjon. Supplerende undersøkelser for å belyse dette blir da aldri utført, ettersom man da bare utfører de supplerende undersøkelser som kunne bekrefte bildet. Som jeg ser det er man her styrt av andre kilder enn de arkeologiske.

Jeg kan ikke se at den måten undersøkelsene gjøres på ved utgravningene i Erkebispegården baner noen ny vei for historisk arkeologi når det gjelder å ta utgangspunkt i det arkeologiske kildematerialet for tolkningene. Måten undersøkelsene utføres på føyer seg godt inn i en lang europeisk tradisjon, hvor utgangspunktet for de arkeologiske tolkningene er de skriftlige kildene.

Tverrfaglighet

Nordeide (1997, s 58) omtaler i sin artikkel noe som hun mener er "ekte tverrfaglighet" i motsetning til "parallellfaglighet." Bl.a. skulle tolkningen av den nevnte fiskedammen være et eksempel på dette. Etter hva jeg forstår, mener hun herved den dialog som oppstår da forskere fra flere fagfelt aktiverer sine kilder om det samme kulturminnet. Om dette kan kalles "ekte tverrfaglighet", mener jeg er diskutabelt. I praksis synes det å dreie seg om tolkninger av ulike strukturer i et kulturminne, i dette tilfellet Erkebispegården. "Ekte tverr-

faglighet” som motsetning til ”parallellfaglighet” skulle jeg tro først oppstår da de ulike fagene skaper et nytt ståsted utenom de enkelte fagene, og som går langt utover det å tolke strukturer i et kulturminne. Dette ståstedet utenom de etablerte fagene kan også sees som det mellomrommet som oppstår mellom fagene, og som ikke noen av de allerede etablerte fagene dekker (Johansen 1988, s 167ff). Ut fra Nordeides artikkel i *META* er det ikke mulig å se at noen slik tverrfaglighet er oppstått ved undersøkelsene i Erkebispegården.

Et annet problem når det gjelder tverrfaglighet er om det er mulig for en og samme person å oppnå forskning som kan kalles ”ekte tverrfaglighet.” Når det gjelder historisk arkeologi har det vært diskutert om det er mulig for en og samme person å beherske både de arkeologiske og de skriftlige kildene som kreves innenfor denne spesielle typen av arkeologi (Andrén 1997, s 184 og der anført litteratur). Dette har vært diskutert i lyset av tverrfaglighet (Christoffersen 1992). Min mening er at det er en absolutt fordel hvis den historiske arkeologen selv kan utføre sine tekstanalyser eller tolkninger av bilder. Disse analysene må gjøres ut fra et arkeologisk ståsted, men ta hensyn til den kildekritikk som er utviklet av historikere og filologer når det gjelder teksttolkninger og av kunsthistorikere når det gjelder billedtolkninger. På samme måte kan historikere selv grave, men da ut fra sitt eget utgangspunkt. Historikeren må da ta hensyn til metode og kilde-

kritikk utviklet av arkeologer. (jfr Morris 1997, s 12f). Likevel er det i mange tilfeller ikke mulig for en og den samme personen å selv både utføre de arkeo-logiske utgravingene og tydingen av primærkildene.

Allerede Hans Hildebrand (1882, s 21) framhever betydningen av at arkeologer bruker skriftlige kilder i sitt arbeid. Han framhever at det ikke er nødvendig at arkeologen selv kan bedømme de skriftlige kildenes verdi. Hildebrand skjønte således at arkeologen nødvendigvis må ta hensyn til den kildekritikk som allerede er utviklet innenfor historie og filologi når det gjelder skriftlige kilder. Hildebrand poengterer at arkeologen bruker de skriftlige kildene med et annet mål og på en annerledes måte enn historikeren.

Jeg mener ikke at det nødvendigvis oppstår en ”ekte tverrfaglighet” når en og samme person stiller spørsmål til ulike typer kilder. Det man oppnår er at også andre kilder enn de arkeologiske blir sett med en arkeologs briller eller at andre kilder enn de skriftlige blir sett med en historikers briller. Dermed kan nye måter å stille spørsmål til kildene og tolke dem oppstå.

Hvis man ved undersøkelsene i Erkebispegården hovedsakelig gjør greie for arkeologiske tolkninger som man har gjort med skriftlige kilder og bilder som utgangspunkt, kan man skape et inntrykk av at det finnes bare en riktig tolkning. Det kan synes trygt og godt i vår moderne tid å få presentert en riktig tolkning av verden present-

ert i en helhetlig historie. Likevel synes jeg ikke forskeren kan underslå at det finnes flere tolkninger. Særlig synes jeg ikke at det er arkeologens hovedoppgave å presentere tolkninger som har sin grunn i andre fag enn arkeologi. Hvis ikke arkeologen tar utgangspunkt i de arkeologiske kildene for sine spørsmål og svar, hvem skal da gjøre det?

Sluttord

Årsaken til at jeg skrev denne artikkelen er S.W. Nordeides utfordring av meg i *META* Nr 1 1997. Jeg har respekt for hennes ledelse av de viktige utgravningene i Erkebispegården i Trondheim, men bruken av de ulike typer kilder slik hun beskriver den,

synes jeg ikke er tilfredsstillende, hvis hun ønsker å ha et arkeologisk utgangspunkt for prosjektet. Hun unnlater på denne måten å utnytte historisk arkeologi til å undersøke arkeologiens kompetanse i forhold til andre fag som bruker andre kildetyper. Nordeides utgangspunkt i skriftlige kilder og i bilder for de arkeologiske tolkningene gjør at utgravningene i Erkebispegården dessverre føyer seg inn i en lang europeisk tradisjonen når det gjelder historisk arkeologi.

Birgitta Berglund er Dr.philos., ansatt som forsker ved Institutt for arkeologi og kulturhistorie, Vitenskapsmuseet, Norges teknisknaturvitenskapelige universitet, Trondheim.

Litteratur

- Andersson, H. 1989. Vem ställer medeltidsarkeologens frågor. *Meta 1989:1*.
- Andrén, A. 1997. *Mellan ting och tekst. En introduktion till de historiska arkeologierna.*
- Baudou, E. 1997. *Gustaf Hallström – arkeolog i världskrigens epok.*
- Berglund, B. 1995. *Tjøtta-riket - En arkeologisk undersøkelse av maktforhold og sentrumsdannelser på Helgelandskysten fra Kr.f. til 1700 e.Kr.* Dr.philos.avhandling 1995, Fakultet for arkeologi og kulturhistorie/ AVH, Universitetet i Trondheim 1995.
- Berglund, B. 1997a. Historical Archaeology - A Challenge for Archaeological Thought. *Method and Theory in Historical Archaeology.* De Boe & Verhaeghe (eds.) *Papers of the "Medieval Europe Brugge 1997" Conference* Volume 10. I.A.P. Rapporten 10, Zellik.
- Berglund, B. 1997b. Endring i sentrumsstrukturen på Helgeland i tidlig middelalder. *Senter for middelalderstudier SKRIFTER* nr.6. (Red.) A. Dybdahl. NTNU.
- Børtnes, Jostein 1992. Pausanias som perieget. *I Hellas med Pausanias, Det norske institutt i Athen.*
- Christophersen, A. 1982. Arkeologi, ideologi og objektivitet - et stridsspørsmål. *Fornvannen 1982/2.*
- Christophersen, A. 1992. Mellom tingenes tale og tekstens tyranni. Om faglig identitet og selvforståelse i historisk arkeologi. *Meta Nr.4 1992.*
- Christophersen, A. 1994. Kap.7. Mot syntesen. *Kaupangen ved Nidelva.* Riksantikvarens Skrifter nr.7.
- Driscoll, S. T. 1988. The relationship between history and archaeology: artefacts, documents and power. *Power and Politics in early Medieval Britain and Ireland.* Driscoll, S. T. & Nieke, M.R. (eds.).
- Henriksen, M. Moe 1997. *Nakkelen til Trøndelag - Bosetning, kommunikasjon og kontroll. Agdenes og Snillfjord 500 f.Kr. til 1000 e.Kr.* Hovedoppgave i arkeologi ved Inst.ark., Vitenskapsmuseet, NTNU, høsten 1997.
- Hildebrand, H. 1882: Historia och kulturhistoria. *Historisk Tidskrift 2.*
- Jasinski, M. 1995. Kong Øysteins havn på Agdenes. Forskningsstatus og reviderte problemstillinger. *Viking.*
- Johansen, A.B. 1979. Kring prosjektet Norrlands tidiga bebyggelse. *Fornvannen 74.*
- Johansen, A.B. 1982. Arkeologiens teori og data. *Fornvannen 77.*
- Johansen, A.B. 1988. Tverrvitenskap. *Arkeologiske Skrifter. Historisk Museum, No.4.*
- Malmer, M. 1980. Om arkeologiens teori, metod och material. *Fornvannen 75.*
- Marstrander, S. 1967. Kong Øysteins havn på Agdenes. *Trondhjemske Samlinger* rekke 3, bind 2, hefte 4.
- Morris, I. 1997. Archaeology as cultural history. *History and Archaeology. Archaeological Review from Cambridge* Volume 14:1 1997 (for 1995).
- Nordeide, S.V. 1997. Historisk arkeologi: mellom mennesker, metode og materialer. *Meta 1997:1.*
- *Pausanias. Guide to Greece, Volume 2: Southern Greece.* Penguin Classics. Penguin Books 1971.
- Ravn, M. 1997. Editorial Commentary: Historical archaeology, textual archaeology or cultural history? Ravn, M. & R. Britton (eds.): *History and Archaeology. Archaeological Review from Cambridge* Volume 14:1 1997 (for 1995).
- Ravn, M. & Britton, P. (eds.) 1997. History and Archaeology. *Archaeological Review from Cambridge* Volume 14:1 1997 (for 1995).

- Rokoengen, K. & Jasinski, M. 1996. Sagakongenes byggeaktivitet på Agdenes. Spor etter kong Øysteins havn i ord, jord og fjord. *Årbok for Fosen* 1996.
- Solli, B. 1996. *Narratives of Veøy. An investigation into the poetics and scientifics of archaeology*. Universitetets Oldsaksamlings Skrifter nr. 19.
- Szende, K. Medieval Archaeology and Urban History in some European Countries. *In press*.
- Østby, E. 1992. Pausanias og arkeologien. I *Hellas med Pausanias*. Skrifter utgitt av Det norske institutt i Athen, bind 3.

Källmaterialsproduktion och förståelsehorisonter i stadsarkeologin

Stefan Larsson & Conny Johansson Hervén

Abstract

Production of data and conceptual frameworks in urban archaeology.

By addressing a number of concepts concerning the social practices for the production of archaeological data this article can be regarded as a response to Mats Roslund's article in *META* nr 3 1997. In our opinion the article in question expresses a view which has failed to acknowledge the full consequences of the adaption of "new" methods in urban archaeology, the differences in the interpretative frameworks between different practices and the need for a close relationship between theory and methods. Our text also stresses the need for using a coherent terminology relating to specific stratigraphical meaning. The differences in language and understanding is interpreted as an expression of a change in paradigms. Our article ends by restating the fact that clarifying the problems surrounding the source-critical value and lack of detailed information in old excavations contains neither an implicit denouncement, nor a denial of their potential information value what so ever.

Inledning

Det är glädjande att metoddiskussionen fortsätter genom Mats Roslunds artikel i *META* nr 3 1997. Artikeln ger anledning till en utveckling och klargörande av vad som fortfarande kan framstå som oklart i de viktiga frågorna kring källmaterialsproduktion, källkritik och konsekvenserna av ett skifte av undersöknings- och dokumentationsmetoder inom stadsarkeologin.

Man kan säga att vi arkeologer *själva producerar vårt källmaterial*. Kulturlager, krukskärvor etc. är inte direkt tillgängliga för historieskrivning, de måste först omvandlas till diskursiva objekt. Det vi *benämner metod är en social praxis för källmaterialsproduktion* (jfr McLees et al. 1994, s 9). Av detta mycket kortfattade resonemang torde framgå att det inte existerar någon objektiv dokumentation av objektiv information. Att *materialet* är objektivt existerande är inte detsamma som att det är objektivt registrerbart obe-

roende av de problemställningar som aktiverar materialet. Arkeologen skriver historia utifrån det *källmaterial* som producerats utifrån utvald data. Val av data är beroende av vilka problemställningar som formulerats, vilka är beroende av inom vilken forskningsmiljö man verkar, något som i sin tur är beroende av politiska strukturer. Vanligen söker man data som verifierar eller falsifierar den hypotes som uppställts. Urvalet är styrt så till vida att enbart data som anses relevant för hypotesen registreras (Christophersen 1982, s143f). Det är skillnad mellan en lämnings realitet och den kunskap vi drar ut ur denna realitet. Det finns ett samband mellan de iakttagelser en arkeolog *kan* göra och omvandla till källmaterial och de teorier och begrepp man utgår ifrån. Metod är synsätt omsatt i social praxis. Frågan om den ena eller andra metoden är att föredra är alltså inte *enbart* en fråga om en förändring från "grövre" till "finare" tekniker (Roslund 1997, s 37). Skillnaderna i utsagotyp mellan de källmaterial som produceras i olika praxis är såpass olika att det kanske är berättigat att tala om paradigmskifte (i betydelsen skifte av tolknings- och förståelseschema). Den förhållandevis begränsade diskussionen kring dessa frågor visar en svag dialektik mellan metod och teori. Detta är troligen grundat i att olika kompetenser är institutionellt åtskilda och har kommit att värderas olika. Det är därför viktigt att diskutera, förmedla och skapa förståelse kring olika sätt att producera källmaterial och skillnader i utsagor. Särskilt i tider när förutsättningarna för såväl uppdragsarkeologi

som forskning förändras.

Mats Roslunds artikel kan delvis förstås som en kritik av det sätt som vi diskuterat den antikvariska verksamheten i Lund, eftersom den säger sig söka en "falsifiering av argumenten" (Roslund 1997, s 52). Vi kommer att försöka möta kritiken genom en diskussion kring vad vi uppfattar som grundläggande aspekter i produktionen av stadsarkeologiskt källmaterial utifrån de erfarenheter, begrepp och synsätt som vi har vid Kulturen i dag. Syftet är att skapa en plattform för den fortsatta debatten.

Olika stadsarkeologiska metoder

Det förekommer i Mats Roslunds artikel ett antal olika begrepp, som vi tycker har glidande och understundom utbytbara betydelseinnehåll. Detta tydliggör de skillnader i förståelsehorisont som vi inledningsvis nämnt. Eftersom begreppen är ett av arkeologins grundläggande verktyg är det viktigt att granska dem och deras innehåll (Wienberg 1988, s 40; 1997, s 58). Varje synsätt har sina begrepp och betydelser. Orden i sig kan naturligtvis vara mer eller mindre lyckligt valda. Begrepp och betydelser både utgår från och uttrycker synsätt på det definierade fenomenet. Det som först kan synas vara en något oklar begreppsapparat kan därför i stället betraktas som ett uttryck för en tradition med ett oklart, eller snarare oformulerat, synsätt på metoder, kulturlager och stratigrafi, analytisk tidsindelning

och källkritik. Det kan också ses som ett uttryck för att man inte insett att det inom fältarkeologin skulle kunna finnas en etablerad metodisk begreppsapparat.

I sin artikel introducerar Mats Roslund en ny term för att beskriva de metoder som tidigare använts i Lund: "*komposita metoder*". Betydelseinnehållet är oklart. Rent språkligt torde det betyda sammanläggning av implicit självständiga delar. Stickgrävning kan därför *inte* sägas vara ett uttryck för detta, eftersom de självständiga delarna, dvs. de enskilda stratigrafiska enheterna, inte definierats eller registrerats *innan* de lagts samman till ett stick. Eftersom de inte definierats har de heller inte existerat arkeologiskt. Den skapade stratigrafin i de äldre utgrävningarna består av förutbestämda metriska enheter med ingen eller begränsad hänsyn tagen till den faktiska stratigrafiska sekvensens uppbyggnad. Möjligen bygger termen "komposit metod" på det i den av Roslund refererade artikeln av Pete Clark använda "*composite plan*". Denna skall ses som en kontrast till "*single-context plan*". Som framgår av det följande stycket i Clarks text är i de exempel som diskuteras de enskilda stratigrafiska enheterna separerade och registrerade individuellt eftersom man kan ange procentuell andel av antalet stratigrafiska enheter som verkligen planritats (Clark 1993, s 276). Det vill säga att det finns en skillnad i producerat källmaterial mellan den praxis som beskrivs av Clark och en som producerar konstruerade stratigrafiska enheter i form av stick.

Johan Anund gjorde i en *META*-artikel en mycket bra indelning och beskrivning av olika metoder (Anund 1995, s 6ff). Anund gjorde en indelning i *grov stickgrävning*, *fin nivellerad stickgrävning*, *hybridmetoden*, och *stratigrafisk lagergrävning*. Denna tydliga indelning skulle kunna kompletteras med kontextuell metod eftersom det enligt vårt synsätt kan finnas en skillnad i synsätt mellan denna och stratigrafisk lagergrävning. Fördelen med begreppet kontextuell metod är att signalera ett synsätt som innebär att de enskilda, definierade, stratigrafiska enheterna betraktas som betydelsebärande kulturella informationskällor. Begreppet stratigrafisk metod saknar denna koppling (åtminstone i svensk diskussion). Ordet kontext är latin för sammanhang. Arkeologi är sammanhangsförståelse av rumsliga, tidsmässiga och materiella dimensioner. En kontextuell praxis omskapar stratigrafin till en *tolkad* och tydliggjord sekvens av materiella spår och lämningar efter de händelser som utgör platsens historia. Det är dessa individuella materiella spår och lämningar vi kallar för *kontexter*. Roslunds flitiga användande av termen kontext i diskussionen kring de äldre utgrävningarna blir därför förvirrande. Även om ordet språkligt betyder "sammanhang", och arkeologiskt används i flera betydelser, har det inom *utgrävningsmetodik* en specifik betydelse. Kontext är en individuell stratigrafisk enhet som identifierats, definierats, dokumenterats och tolkats i tre dimensioner. Detta har inte gjorts vid den arkeologiska undersökningen i kv Apotekaren 4 i Lund.

Betydelseglidningarna illustrerar vikten av att i diskussionen använda begrepp med etablerat betydelseinnehåll. I de fall sådana begrepp saknas kan givetvis nya introduceras och definieras, men för att beskriva äldre utgrävningsmetoder i Lund finns en etablerad term med ett klarlagt betydelseinnehåll. I Lund användes under de första hundra åren av stadsarkeologi *stickgrävning*. Sticken har i Lund oss veterligen aldrig kallats för något annat än just stick. Bortgrävandet i stick var en utveckling av en grovarbetsmetod som tillämpats av anläggningsarbetare före det att grävmaskiner blev vanliga. Grävningssmetodiken var inte arkeologiskt utvecklad i syfte att undersöka stratigrafiska förhållanden eller att dokumentera kulturlager. Som framgår av fig. 2b (se s 37) har sticktjockleken i kv Apotekaren 4 varit ca 20 cm och kan definieras som *grov stickgrävning* enligt Anunds indelning. Fyndomständigheterna från denna undersökning utgörs av metriskt bestämda stick och rutenheter och inte av individuella kontexter i den betydelse detta begrepp har inom fältarkeologin.

Vad är kulturlager i en stad?

“En mänsklig medeltidsarkeologi handlar om hur människor, materiell kultur och fysisk miljö formar varandra i samverkan. De forskningsstrategiska redskapen blir den kontextuella arkeologins sätt att fråga och det tafonomiska betraktelsesättet. Tendensen hos medeltidens stadsmänniskor att slänga och flytta avfall

hit och dit blir inte en felkälla för dagens arkeologi utan dess förnämsta studieobjekt. Avfallshanteringen är kulturellt betingad. På nästa utgrävning skall inte lagren bara räknas och ordnas i harrismatriser, utan de skall distinkt betraktas som tre händelser: de börjar avlagras, de avlagras, de slutar avlagras. Lagergränserna blir intressantast. De visar hur aktiviteter börjar, förändras eller upphör. Nyckelbegrepp i fältdagboken blir “konkordant/ diskordant”, “erosion/ackumulation”, “autokton/allokton”... De mänskliga aktiviteterna är inte felkällor, utan de är som de är och skall studeras som de är” (Welinder 1989, s 51).

Kulturlager i städer har i Sverige främst kommit att diskuteras i egenskap av *medium* för fynd och anläggningar och de har setts som *passiva* i de att de bildats, alltså i motsättning till skapats. Synsättet fick en mycket tydlig formulering i det förslag till standardiserat beteckningschema för sektionssritning som publicerades i *Fornvännen* 1979. “Termen kulturlager reserveras i trängre mening i systemet för den *successiva avsättning* som sker på markytan inom ett bosättningsområde till följd av den mänskliga aktiviteten. *Kulturlagret betraktas som en avsatt eller sedimentär bildning*. Man kan tala om *kultursedimentation*” (Järpe et al. 1979, s 35, vår kursiv.). Synsättet har varit i linje med det svenska fornlämningsbegreppet sådant det uttryckts i lagtexterna sedan 1886. (Utrymmet medger tyvärr inte en exemplifiering av texter som diskuterat urbana kulturlager ur dessa och andra problemställningar.)

Det är emellertid också möjligt att inta det kontextuella synsättet att även kulturlager är materiell kultur på samma sätt som fynd. Deras närvaro respektive frånvaro, deras morfologi och depositionstyp ses då som en utsaga relaterad till sociala och kulturella handlingar i det förflutna. Utifrån den synpunkten är det inledande citatet lämpligt, även om autokton/allokton är rena grekiskan (obs! skämt). Welinder torde med konkordant/dis-konkordant avse överensstämmelse, eller förekomst, respektive skillnad eller icke-förekomst, mellan t.ex. två lager. Autokton/allokton torde betyda jord som är i ursprungligt läge, respektive "jord på annat ställe", dvs. förflyttat material (Ellegård 1968). Även om vi delar synsättet så håller vi det för mindre troligt att någon skulle släpa med läroboken i allmän språkkunskap ut i fält för att använda just dessa latinska och grekiska termer i fältdokumentationen.

Ofta används kulturlagerbegreppet för att beskriva *två olika* fysiska enheter. Det ena är kulturlager som sådana, från topp till botten inom en bestämd yta. Den andra betydelsen avser de enskilda stratigrafiska enheterna inom en sekvens. Även om både kulturella och naturliga processer påverkar kulturlager kan man innanför sammanhanget icke-övergiven stad säga att hela miljön är kulturellt formad på det övertygande sätt som visats av Knut Paasche. De urbana kulturlagren "er og forblir kultur" (Paasche 1996, s 17). Kulturlager ses som resultatet av mänsklig aktivitet, resultatet av *social interaktion*, och som

sådana därför möjliga att studera som sociala och kulturella utsagor. Man kan också kort och gott lite ironiskt beskriva kulturlager som en typ av miljöförstöring (Sarnäs 1991, s 121).

För att kunna analysera kulturlager som annat än medium för fynd, måste vi undersöka de enskilda stratigrafiska enheterna inom den sekvens som kulturlagret som helhet består av. Detta är nödvändigt för att förstå hur de skapats. Det är samtidigt en nödvändig källkritisk utgångspunkt för bedömningen av utsagovärdet.

De stratigrafiska enheterna i en sekvens utgörs volymmässigt av två huvudtyper. De kan vara positiva i bemärkelsen att de byggt upp det som blivit den stratigrafiska sekvensen, respektive negativa, dvs. avlägsnat material. Inom skrifthistorien opererar man med källtyper som klassificeras som antingen kvarlevor eller berättelser. I den bemärkelsen är alla stratigrafiska enheter kvarlevor. Avsaknaden av lager i en sekvens är en kvarleva av handlingen avröjning liksom ett nedbrutet eller eroderat lager kan vara ett uttryck för "ingen, eller begränsad mänsklig aktivitet". En stratigrafisk enhet är avgränsad i tre dimensioner och tillräckligt likartad för att via argumentation kunna skiljas ut från övriga stratigrafiska enheter. Skillnaderna är resultatet av att de har skapats genom olika handlingar och vid olika tidpunkter. Idealt sett skulle varje stratigrafisk enhet representera *en* händelse. I praktiken är det ofta så att varje enhet representerar en *typ* av händelse, en aktivitet. Detta kommer

sig av att en stratigrafisk enhet i själva verket representerar tre händelser (jfr Welinder 1989). De är en början, ett pågående användande och ett avslutande. Information om dessa handlingar finns i kontaktytan mot underliggande stratigrafiska enheter, dess innehåll och struktur och i kontaktytan mot överliggande enheter. Kontaktytan utgör också en informationskälla om den relativa tidsrymden mellan de olika aktiviteter som skapat olika stratigrafiska enheter. Det är den stratigrafiska enhetens tolkade *sammanhang* i förhållande till övriga enheter som ger den dess avgränsningar och relationer. I det följande används *kontext* för tolkad stratigrafisk enhet.

Alla kontexter i en sekvens är skapade *inom* en socio-kulturell struktur och har därför ett likvärdigt informationsvärde som utsaga om denna. Det är inte nödvändigtvis så att vissa typer har ett högre eller lägre utsagovärde på det sätt som en äldre praxis förutsatt. Alla kontexter i samma sekvens påverkar varandra i ett nätverk av inbördes relationer, dvs. *allt* i en tolkad sekvens är kontexter. Vanligen undersöks kanske inte ett avlopp från 1952 på samma sätt som andra kontexter, men dess konstruktion, brukning och destruktion har påverkat de övriga kontexterna. För att kunna tolka en stratigrafisk sekvens måste alltså *hela* sekvensen undersökas. Det är t.ex. egentligen inte möjligt att prioritera bort delar av en sekvens på förhand utan att förlora relationer som är väsentliga för att förstå aktiviteter som påverkat kontexternas utseende och bevaringsförhållanden.

Vad som förefaller vara den avgörande skillnaden i synsätt på urbana kulturlager och deras utsagovärde är relaterat till vilken grad av bakomliggande intentionalitet som vi tillskriver handlingarna bakom deras tillkomst. Hela skalan har presenterats i svensk diskussion, allt i från att betrakta dem som slumpmässigt tillkomna (latenta), vara resultatet av mindre medvetna handlingar, betenden i Jonas Ros utmärkta formulering, till att betraktas som huvudsakligen avsiktligt skapade, vilket är grunden för ett kontextuellt synsätt (Ros 1996, s 47). De olika synsätten ger naturligtvis olika förståelse.

Att tolka vad som ägt rum

Att tolka hur en stratigrafisk enhet skapats syftar till att förstå vilken typ av handlingar som ägt rum. I en utgrävningssituation utgör detta oftast också en källkritisk värdering av vilka frågeställningar *fynd* materialet lämpar sig för. Mycket av den förda diskussionen kring depositionstyper har därför haft slagsida åt att reda ut kvantitativa och kvalitativa aspekter hos de urbana fyndmaterialen, deras representativitet och totala utsagovärde. I de fall där dessa frågor varit huvudsaken har kulturlagrens passiva roll som medium för fynd kommit att väga över. Att t.ex. bara klassificera ett fyndmaterial utifrån en kulturhistorisk kategori och sedan relatera de faktiska eller procentuella andelarna till indelade faser utan jämförelser mellan utsagoklassificering eller depositionsanalys är enligt vårt syn-

sätt att börja i fel ände och resultaten kan ifrågasättas eftersom tillvägagångssättet *förutsätter* implicit att hela materialet är sedimenterat och opåverkat av senare aktiviteter. Vi uppfattar Mats Roslunds artikel som en del av denna tradition eftersom de i artikeln förekommande begreppen "ren", "renare", "fritt från samtida störningar" och "kontaminering" är ett uttryck för ett synsätt som hellre ser redeponering som ett problem som stör idealbilden än som en grundläggande utsaga i sig.

Utgångspunkten för att kunna tolka stratigrafien och göra källkritiskt hållbara utsagor är att försöka förstå alla led från hur den skapats i ett förflutet samhälle till det att den skapas som arkeologiskt källmaterial. De viktigaste faktorerna utgörs av de ursprungliga förutsättningarna för bevarande, aktiviteter i förfluten tid och de metoder som används av arkeologen (Molaug 1989). Alla led i omvandlingen är helt *socio-kulturellt betingade*, med undantag för de ursprungliga förutsättningarna för bevaringsförhållandena som kan vara helt eller delvis naturliga. Oavsett vilken grad av intentionalitet vi tillskriver spår och lämningar är det väsentligt att använda metoder som gör att vi kan förstå vilka typer av handlingar som skapat vilka typer av spår och lämningar. En utgrävning kan oavsett undersökningsobjekt begreppsligt sägas bestå av tre led: *konstruktion*, *dekonstruktion* och *rekonstruktion* av den stratigrafiska sekvensen. Den första utgörs av de handlingar och processer som skapat de spår och lämningar som utgör den stratigrafiska

sekvensen. Dekonstruktionen av den stratigrafiska sekvensen görs i form av en arkeologisk utgrävning. Det tredje begreppet, rekonstruktion, innebär *omvandling* till en annan sorts realitet i form av skrift, ritningar, matriser etc. Det vill säga skapandet av källmaterial. "Et minstekrav til et forskningsresultat må være at det kan formidles til andre slik at de forstår det samme som forskeren selv gjør, og at hun kan gjøre rede for hvordan resultatet har framkommet" (Dommasnes 1988, s 126). För detta krävs enligt vårt synsätt att varje stratigrafisk enhet är dokumenterad i tre dimensioner, är verbalt beskriven till kontaktytor och innehåll och tolkad i fältsituationen. För det andra krävs att alla relevanta relationer till övriga kontexter är bokförda och bearbetade, och för det tredje att alla fynd är relaterade till kontext.

Eftersom varje stratigrafisk sekvens är unik och består av ett potentiellt oändligt antal variabler är det nödvändigt att begreppsligt klassificera enheterna. Detta görs i flera nivåer där en indelning av depositionstyp utgör ett inledande deskriptivt och analytiskt steg. De stratigrafiska enheterna kan vara primär-, re- eller postdeponerade (Molaug 1989; Sommer 1990; Roskams 1992; Welinder 1992). Kombinationen av depositionstyper inom en undersökt yta ger sammantaget ett depositionsmonster som är unikt. Dokumentationen är inte avklarad utan att arkeologens tolkning av kontexten skrivits ned. Detta representerar det dialektiska omvandlingsmomentet från stratigrafisk enhet till kontext (McLees et al. 1994). Det är viktigt att

tydliggöra varför den enskilde arkeologen gjort skillnad mellan det ena "gråbruna" och det andra för den som kommer att använda det producerade källmaterialet (grävningssledare, forskare osv.). Tydliggörandet av tolkning och omvandling görs genom att tolkningen görs i klartext och relaterar till mänsklig aktivitet ("tömning av spisaska", "utjämning av uppgrävda massor" etc.). Det är om man vill gå utanför en rent deskriptiv arkeologi nödvändigt att även ställa frågan *varför* de handlingarna ägt rum som skapat dessa spår och lämningar (jfr McLees et al. 1994). "Roughly speaking, when we cease to ask merely what kinds of behaviors can be linked to certain records and start to ask why the behaviors in question came into existence, changed, or remained stable, we approach meaningful theory-building" (Raab & Goodyear 1984, s 263). Enligt vår åsikt förutsätter ett kontextuellt synsätt en handlingsteori som ser handlingen som *förverkligandet* av en avsikt och som betraktar det socio-materiella spåret som avsiktens *objektivering*, dvs. den handlande människan i föremålslig form (Østerberg 1991, s 72). En stratigrafisk enhet kan då sägas vara en handlings objektivering.

Källkritik och utsagoklassificering av fynd

Ett resultat av att man bearbetat stora utgrävningar är insikten om att det mesta fyndmaterialet inom stadsarkeologin är postdeponerat (Molaug 1989; Golembnik 1991, s 37; Welin-

der 1992, s 27; Gaimster 1997, s 115). Föremål som lämnats kvar oavsiktligt utgör en försvinnande liten del av de arkeologiska föremålsfynden i ett kulturlager. Som påpekats är "The archaeological record...not disturbed with respect to its own reality, but only relative to an archaeologist's preexisting expectations" (Binford 1983, s 234f). *Det vill säga att någonting kan endast vara "stört" i förhållande till synsätt, frågeställningar och praxis*, vilka då tydliggörs genom användandet av begreppet. En stor del av det som oftast kallas "yngre störningar" i form av ledningsschakt och liknande som påverkat bevaringsförhållandena negativt är *också* kulturellt betingade aktiviteter. Termen "störning" som beteckning på postdepositionell aktivitet är i vårt synsätt helt anakronistisk men har i äldre praxis fått stora konsekvenser för källmaterialsproduktion, utsagoklassificering och förståelse av de medeltida städerna.

Stig Welinder har argumenterat för att man kan klassificera *allt* fyndmaterial som påträffas vid en arkeologisk utgrävning som *avfall* (Welinder 1992, s 27). Avfall används i förståelse av allt som deponerats inom en (bo)plats utan att människorna av en eller annan orsak ansett det värt att taga tillvara, NB att detta är en förenkling av ett längre resonemang och betydelsegranskning av den kulturella förståelsen av "avfall". "Avfall kan vara sådant som medvetet och avsiktligt hantearas på boplatsen och omvandlas till något som, *fortfarande medvetet och avsiktligt* hanteras som avfall" (Welin-

der 1992, s 26, vår kursiv.). Welinders avfalls kategorier omfattar allt ifrån övergivna hus och andra fasta konstruktioner, hushållsavfall, produktionsavfall och personliga saker (Welinder 1992, s 22ff). *Det blir därför väsentligt att förstå hur avfall sorterats och transporterats inom en plats.* I schablonföreställningar av arkeologi tas för givet att fynden direkt indikerar aktivitet i ett slags ett är lika med ett relation. Det bygger på ett antagande att alla fynd skulle vara primärdeponerade eller vara en variant av ett "fruset ögonblick", dvs. att postdepositionella aktiviteter saknas.

Samma kategori av fynd kan belysa olika handlingar och aktiviteter inom ett samhälles sociala strukturer beroende på var i föremålets livscykel det omvandlas avfall. Föremålets livscykel kan delas upp i flera delar där varje del omfattar olika handlingar eller aktivitet (Schiffer 1972; Molaug 1989; Olsson 1995). Dessa handlingar är anskaffning av råvaror, tillverkning, användande, underhåll och kasserande. Fyndmaterialet är i regel tillgängligt som blivande arkeologiskt källmaterial först efter att det kasserats, alltså som avfall. Beroende på var i livscykeln omvandlingen till avfall sker är det ett resultat av, och en potentiell informationskälla om, olika handlingar. Var, hur och varför, något kasseras och blir "avfall" ger *olika* typer av spår och lämningar. Ett helt kärl kan innehålla information om råvaruanskaffning, tillverkning, användande och underhåll. Om ett medeltida kärl fortfarande är helt och används är det kvar i ett eller annat

användarsammanhang. Om kärlet eller delar av det påträffas vid en arkeologisk undersökning som avfall kan det innehålla information om råvaruanskaffning, tillverkning, användande, underhåll och handlingarna kasserings och avfallshantering. Keramik som avfall innehåller paradoxalt nog potentiellt *mer* information genom att vara resultatet av fler handlingar! Det som påträffas vid en arkeologisk utgrävning är sådant som har lämnat sin ursprungliga livscykel för att ingå en ny. Detta skiljer utgrävningen från andra delar av arkeologin. En byggnadsarkeologisk undersökning (utanför en utgrävningssituation) studerar någonting som inte är avfall och som fortfarande är kvar i ett användarsammanhang. Eftersom de materiella dimensionerna är likartade kan metoder och dokumentation vara desamma som används för att studera avfall genom en utgrävning (Eriksdotter 1996; 1997). Som grävande arkeologer kommer vi inte direkt in i föremålets användarsammanhang utan påträffar dem som avfall.

Det är alltså nödvändigt att klassificera fyndens utsagovärde i förhållande till depositionstyp, depositionsmonster och frågeställningar. De kan delas upp i primära, sekundära och tertiära fynd. Detta är begrepp som bygger på en artikel av Steve Roskams (1992), anpassade efter de förhållanden vi stött på i Lund. Roskams har även en fjärde kategori vilken omfattar material som har kommit utifrån staden och som kan vara äldre än kontexten vari de påträffas. För Lunds del skulle t.ex. de båtplank som an-

vänts som likkistor eller de neolitiska fynd som påträffats i medeltida lager höra till en sådan fjärde kategori tillsammans med byggnadsmaterial eller andra råvaror som transporterats in till staden.

Primära fynd påträffas i anslutning till sitt användarsammanhang. Fynden är ungefär samtida med, och funktionellt förknippade med den kontext vari de ingår. Exempelvis tappas en kruka i sitt användarsammanhang på härden, går sönder, får ligga kvar och utgör potentiell arkeologisk information om handlingen matlagning och föreställningar kring detta m.m. *Sekundära fynd* är sådana som flyttats från sitt användarsammanhang. De är funktionellt avskilda från den kontext vari de ingår, men kan vara ungefär samtida med den. Det vill säga något som gått från användarsammanhang till avfallsammanhang och utgör potentiell arkeologisk information om renhållning, organisation av rummet och föreställningar kring detta m.m. *Tertiära fynd* är de som är funktionellt, rumsligt och tidsmässigt skilda från den kontext vari de ingår. Material som innehåller de bortkastade krukskärvorna tas upp och används som fundamentering för t.ex. en byggnad. Efter byggnadens destruktion kan materialet ånyo komma att grävas upp, dumpas, lagras och sedan användas igen i det oändliga etc. Dessa fynd utgör potentiell arkeologisk information om omstrukturering av rummet, fundamentering etc. och föreställningar kring detta m.m.

Fyndens utsagoklassificering behö-

ver inte nödvändigtvis följa depositionstypen. Fynd från ett redeponerat material kan vara antingen sekundära eller tertiära. Postdeponerat material som går att härleda till en aktivitet *inom* en klarlagd tomt innehåller tertiärfynd som är något mera informativa än sådana som inte säkert kan härledas till tomten. Omfattningen av den arkeologiska utgrävningen spelar naturligtvis en avgörande roll för om det är möjligt att klarlägga tomter och härleda fynden tillbaka till sitt användarsammanhang på detta sätt. Det hör till saken att utsagoklassificering och källkritisk värdering inte syftar till att *frånskriva* fyndmaterialet informationsvärde. Att ett fynd kan sägas vara t.ex. ett redeponerat tertiärfynd innebär i första hand en utsaga om en *annan* aktivitet, redeponeringen. Det viktiga är att klarlägga relationerna mellan vilken typ av deposition det rör sig om, vilken utsagoklassificering fyndmaterialet har, samt den stratigrafiska enhetens relation till övriga enheter. Har man inte klarlagt depositionstyp löper man t.ex. risken att ange *depositionens datering* som fyndets brukningstid. De redeponerade fyndens användarsammanhang är äldre än depositionens.

Exemplet med den arkeologiska undersökningen i kv. Apotekaren 4, Lund

Det är utmärkt att Mats Roslund för "yngre" arkeologer vill visa "de goda exemplens makt" och att äldre utgrävningar inte är utan information (vilket väl aldrig har hävdats av nå-

gon). Syftet med Roslunds exempel är flerfaldigt. Ett är att belysa den rumsliga och kronologiska problematiken inom en stadsarkeologisk undersökningsyta. Ett andra syfte är att genom skärvlänkar visa att omlagringsgraden "inte är så omfattande", och att de kan användas för att rekonstruera depositionsomständigheterna, "avfallshanteringen". Dessutom vill författaren visa att man kan "arbeta källkritiskt" (Roslund 1997, s 40, 42, 51).

Ett passivt synsätt som förutsatt att allting inom ett undersökningsområde består av ackumulerat avfall innebär att man gräver som om det vore ackumulerat avfall. Det källmaterial som på så sätt produceras bekräftar att det är ackumulerat avfall (jfr Larsson 1995, s 37). Eftersom detta varit fallet i kv. Apotekaren 4 i Lund kan Mats Roslund i sin artikel inte göra något annat än att utgå från att materialet från denna undersökning består av ackumulerat avfall (Roslund 1997, s 46, 50). Roslund är, liksom vi andra, fångad i det källmaterial som producerats utifrån då rådande synsätt. Hans analys kan därför egentligen inte göra något annat än bekräfta att "det arkeologiska källmaterialet är tillräckligt fritt från samtida störningar" (Roslund 1997, s 47). Beskaffenhets hos källmaterialet från kv. Apotekaren 4 är enligt de resonemang vi fört av den arten att det skulle kräva en total genomgång av hela fyndmaterialet i syfte att rekonstruera deras sannolika utsagovärde eftersom det inte går att göra något urval efter depositionstyp. Eftersom det är stickgrävt är inte en-

skilda stratigrafiska enheter definierade. Vi kan därför inte genomföra en källkritisk analys som innebär att depositionstyp utreds i syfte att klarlägga utsagovärdet (vilket får betecknas som en miniminivå på källkritik). Det är utifrån denna ståndpunkt vi har menat att utsagovärdet hos sådana material till stor del är det samma som för lösfynd. Huruvida sedan lösfynd har ett "stort" eller "litet" informationsvärde avgörs av de frågeställningar man formulerar till dem.

Om vi vill studera den "medeltida avfallshanteringen" (Roslund 1997, s 43), får vi konstatera att materialet från kv. Apotekaren 4 i Lund *inte* uppfyller elementära källkritiska krav för att göra några utsagor kring detta eftersom vi inte kan genomföra bedömning av depositionstyp eller utsagoklassificering. (Att spekulera går väl bra, men det innebär ofta ett antal antagande som fungerar självbekräftande). För *denna typ* av frågeställning har det producerade källmaterialet ett lägre informationsvärde än det skulle haft om det hade producerats genom en stratigrafisk eller kontextuell praxis. I artikeln konstateras det att man inte kan komma åt fyndomständighetens informationsvärde dvs. att det inte går att göra en källkritisk värdering (Roslund 1997, s 46), ändå görs det detaljerade kulturhistoriska tolkningar. Vi menar därför att författaren uttrycker en allt för oreflekterad syn på stadsarkeologisk källkritik och drar felaktiga slutsatser av sitt exempel.

Det finns däremot inget som hin-

drar att fyndmaterialet fungerar utmärkt för *andra typer* av frågeställningar. Som till exempel en undersökning av regionala variationer i östersjökeramikens former eftersom "blotta närvaron av ett fynd i en stad lämnar en viktig upplysning" (Roslund 1997, s 39). Materialet fungerade också för att *bekräfta* kunskapen om den relativa tidskillnaden mellan de olika typerna av keramikfärd. Vi tycker att det är positivt att materialet aktiveras och att man provar nygamla sätt att använda det. Skärvlänkar mellan rutor och stick är just ett sådant spännande försök att undersöka användbarheten i äldre material. Kontroll av skärvlänkar är ofta standard vid stratigrafiska analyser. I regel används de för att bekräfta eller förkasta tolkning av aktivitet, om relationer mellan olika kontexter etc. Förutsättningen för att detta skall vara av värde är att de källkritiska aspekterna kring depositionstyp och utsagovärde utretts. Så har inte gjorts i det exemplifierade fallet eftersom fynden från kv Apotekaren 4 i Lund inte är registrerade på ett sådant sätt att det låter sig göras. Nu är Roslunds syfte med skärvkopplingarna inte i främsta hand att diskutera den utnyttjade utgrävningsmetodens tillkortakommande. Syftet är i stället att jämföra om de skärvkopplingsmönster som identifierats i Sigtuna har några likheter med material från Lund. Detta är ett metodiskt intressant sätt att undersöka en äldre grävningens användbarhet (till denna typ av frågeställningar) och jämförbarhet (i det här fallet med Sigtuna). Än intressantare kan det bli om man jämför mellan t.ex. grävningar från samma stad, eller

mellan ytor av liknande storlek.

I handboken *Pottery in archaeology* kan man som inledning till stycket om vad som orsakar skärvlänkar läsa följande: "I några fall är skärvlänkar enbart ett resultat av att den stratigrafiska enheten har grävts ut och dokumenterats i mer än en omgång. Det kan vara så att samma stratigrafiska enhet sträcker sig över mer än ett undersökningsområde, och därför fått olika kontextnummer i de olika områdena, eller att den av olika anledningar grävts i block eller rutor. Kopplingar av den här typen är väntade, och bör elimineras innan man går vidare med analysen av skärvlänkar mellan stratigrafiska enheter" (Orton et al. 1993, s 210, vår översättning). Stickgrävning är just ett sådant fall där kulturlagren grävts i "block och rutor". De redovisade mönstren av skärvlänkar består av kopplingar, inte mellan stratigrafiska enheter, utan mellan metriskt bestämda fyndomständigheter (stick-ruta). Rent metodiskt innebär det att då kopplingarna inte bestämts av några stratigrafiska enheter har de i stället *delvis* kommit att bestämmas av koordinatnätet. Länkarna mellan intilliggande rutor borde därför elimineras. Detta beror på att om koordinatnätets origo i stället råkat läggas "13 cm mera till vänster", så hade mönstret kommit att *delvis* bli ett annat. Kanske är det så att om den exemplifierade undersökningen genomförts stratigrafiskt eller kontextuellt hade dessa kopplingar i stället visat spridning *inom* de stratigrafiska enheterna. Av de redovisade 41 länkarna är det 19 som på detta sätt

bör räknas bort (Roslund 1997, s 44 och fig. 3). Mer än hälften, 22 st., återstår dock. Dessa kopplingar representerar perioden ca 990-1250.

Relaterar man den presenterade skärvkopplingsbilden till de översiktliga bebyggelsemönster som refereras av Roslund (Magnusson Staaf et al. 1996, fig. 3, 4, 5), är det svårt att få någon klarhet i skärvkopplingarnas förhållande till tomtgränser på det sätt som de i artikeln sägs göra (Roslund 1997, s 45). Bebyggelsestrukturen förefaller utifrån den använda tolkningen att förändras vid flera tillfällen under den period som skärvkopplingarna representerar (fig. 1 a-c). Eftersom depositionstyperna inte kan diskuteras av Mats Roslund blir det oklart vad skärvlänkarna egentligen representerar. Vi menar därför att det förefaller svårt att med bibehållen källkritisk akribi dra slutsatser om avfallshantering utifrån mönstret. Det enda sättet att komma runt problemet hade varit att göra någon form av argumentativ stratigrafisk koppling. Detta hade emellertid inneburit att börja med att skriva rapporten.

För den exemplifierade Sigtunagrävningens del har slutsatsen dragits och bevisats att det inte har dumpats något avfall där det stått ett hus och att material inte rör sig över fungerande tomtgränser. Även för Lunds del förefaller det sannolikt att anta att man inte slängt in skit till grannen. I det fall där vi i Lund kunnat belägga att material hamnat på fel sida gårdet har materialet varit postdeponerat. Ett konstaterande som möjliggjorts ge-

nom depositionsanalys. När det gäller de av Roslund redovisade skärvkopplingarna i tid (de vertikala) är det svårt att ta ställning till dem eftersom det behövs göras den "eliminering" vi tidigare talade om. Hälften av det presenterade materialet, (22 av 43 kopplingar), är omlagrat i förhållande till den presenterade fasindelningen (Roslund 1997, fig. 4). Om Mats Roslund syftat till att visa att omlagring och "det rumsliga kaoset inte är så omfattande" har han väl ändå skjutit sig själv i foten? (Nä, vi bara skojar: Roslunds undersökning bekräftar att omlagringsmönstret i kv Apotekaren 4 skiljer sig i förhållande till de utgrävningar i Lund där omlagringen undersökts.)

Mats Roslund har rätt när han säger att varje grävning har sin egna möjligheter och begränsningar, och att det inte finns någon "typisk" grävning (Roslund 1997, s 52). Det förefaller oss dock märkligt att till en kritisk diskussion kring omfattningen av omlagring av fynd välja en utgrävning som konstaterats vara atypisk *i just detta* hänseende (Larsson 1993, s 46). När det gäller att jämföra grävningar sinsemellan avseende utsagovärdet hos det producerade källmaterialet måste de, som påpekats av Roslund, diskuteras i "termer som sämre än eller bättre än" (Roslund 1997, s 52). Denna värdering måste relateras till specifika utgångspunkter eller frågeställningar. Detta är för Lunds del översiktligt gjort för materialet som helhet fram till 1979, och mera detaljerat för schaktövervakningar, förundersökningar och för slutundersök-

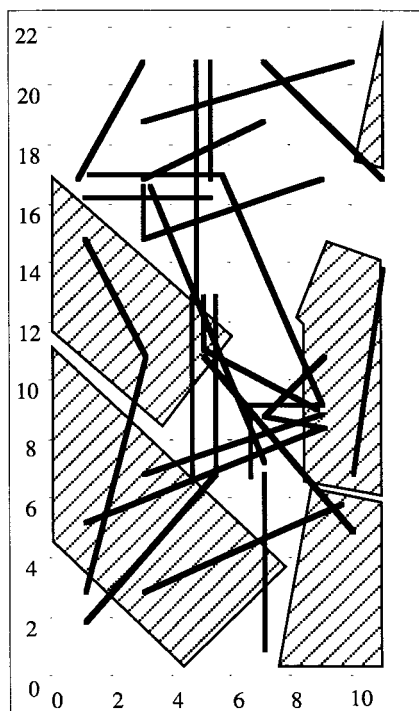
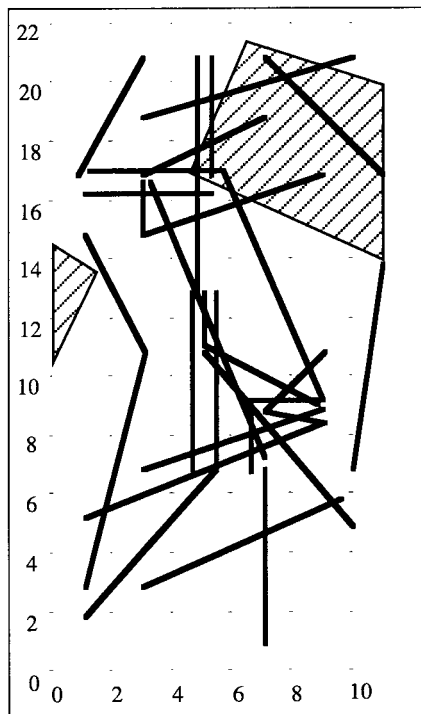
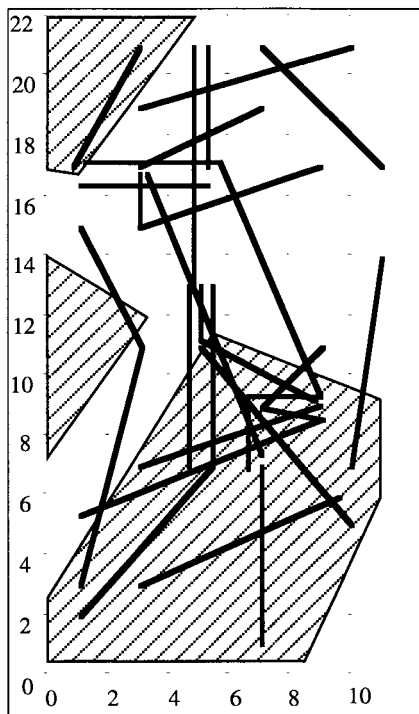

Fig. 1 a-c. Schematisk framställning av bebyggelsestrukturen ca 990-1250 inom det undersökta området kv. Apotekaren 4 relaterat till skärvkopplingsmönstret. Efter Magnusson Staaf et al. 1996, fig. 3, 4, 5 och Roslund 1997, fig. 2. Skrafferade ytor markerar spår och lämningar efter bebyggelse.

ningarna (Andrén 1980; Carelli & Lenntorp 1994; Larsson 1995). Vid dessa inventeringar har detaljeringsnivån i dokumentationen använts som kategori för en kvalitativ indelning av undersökningarna.

I termer av "bättre eller sämre än" i förhållande till detaljeringsgrad i dokumentationen är undersökningen i kv. Apotekaren 4 1979-80 den bästa i sitt slag helt enkelt genom de resurser som tilldelades denna undersökning.

Fältresurserna var mycket goda och det tog 15 år att nå upp till den kostnadsram beräknad per kubikmeter kulturlager som var uppsatt för undersökningen. Dokumentationsmaterialet är relativt omfattande. Det finns planritningar där de skiljen i lager som uppstått till följd av sticken (likväl sådana som kan ha funnits i sekvensen, det är oklart vad som är vad), är inritade på planerna. Planerna innehåller också korta verbala beskrivningar av vad de visar och det finns en verbal beskrivning av stickinnehållet i fyndliggaren (fig. 2 a-b). Detta kanske inte låter mycket i dagens öron, men utgör en stor skillnad i förhållande till det källmaterial som producerades vid den andra Lundaundersökningen som refereras i Roslunds artikel, den s.k. PK-banksgrävningen. Denna saknar i princip verbala beskrivningar. Sannolikt har denna skillnad i det producerade källmaterialets karaktär och tillgänglighet spelat roll när just undersökningen i kv. Apotekaren 4 av Roslund valts ut för diskussion. En värdering i termer som "sämre än" eller "bättre än" har alltså ändå gjorts, om än uttalat. Att det verkligen skulle vara så att "tjocka grävningar" är bättre än "tunna" kan väl ändå inte vara menat som ett seriöst argument om inte kvantitet övergår till kvalitet? (Roslund 1997, s 52)

I rum och tid

Oavsett vilken mer eller mindre uttalad historiesyn man väljer har vi som arkeologer ett större eller mindre,

men aldrig frånvarande, behov att hantera kategorin tiden. Eftersom tid är någonting immateriellt får vi konstruera analytiska enheter för att tydliggöra de resonemang vi önskar föra. En indelning av en undersökning i faser el. dyl. brukar vara vanligast. Vilka kriterier som används för fasindelning är givetvis helt beroende av vilka frågeställningar man formulerat, hur stor yta man undersökt samt hur och vad som varit bevarat. Det finns därför inte något rätt eller fel sätt att göra dem på. Däremot kan det vara av principiellt intresse att diskutera vad det egentligen är vi försöker åskådliggöra genom en indelning i faser. Vad som förefaller gemensamt är att det har varit vanligast att en indelning av de-facto bevarad bebyggelse använts för analytisk tidsindelning. Detta har sannolikt sitt ursprung i en äldre metodisk praxis som i huvudsak inriktades mot att tydliggöra konstruktioner vilket i sin tur var relaterat till de topografiska frågeställningarna inom den tidiga stadsarkeologin. Det är därför ofta svårt att i det källmaterial som producerats genom stickgrävning göra några omtolkningar utifrån andra definitioner av den analytiska tidsindelningen. Som påpekats i ett flertal sammanhang fungerar metoden och dess definitioner för fasindelning mindre bra i sådana områden där konstruktionslämningar av en eller flera orsaker saknas. Det finns inget eller lite kvar i det *producerade* källmaterialet att skikta. Detta förfarande innebär att bebyggelsefaser tenderar att vara ganska få i förhållande till tiden (Larsson 1995, s 39f). Med en kraftig för-

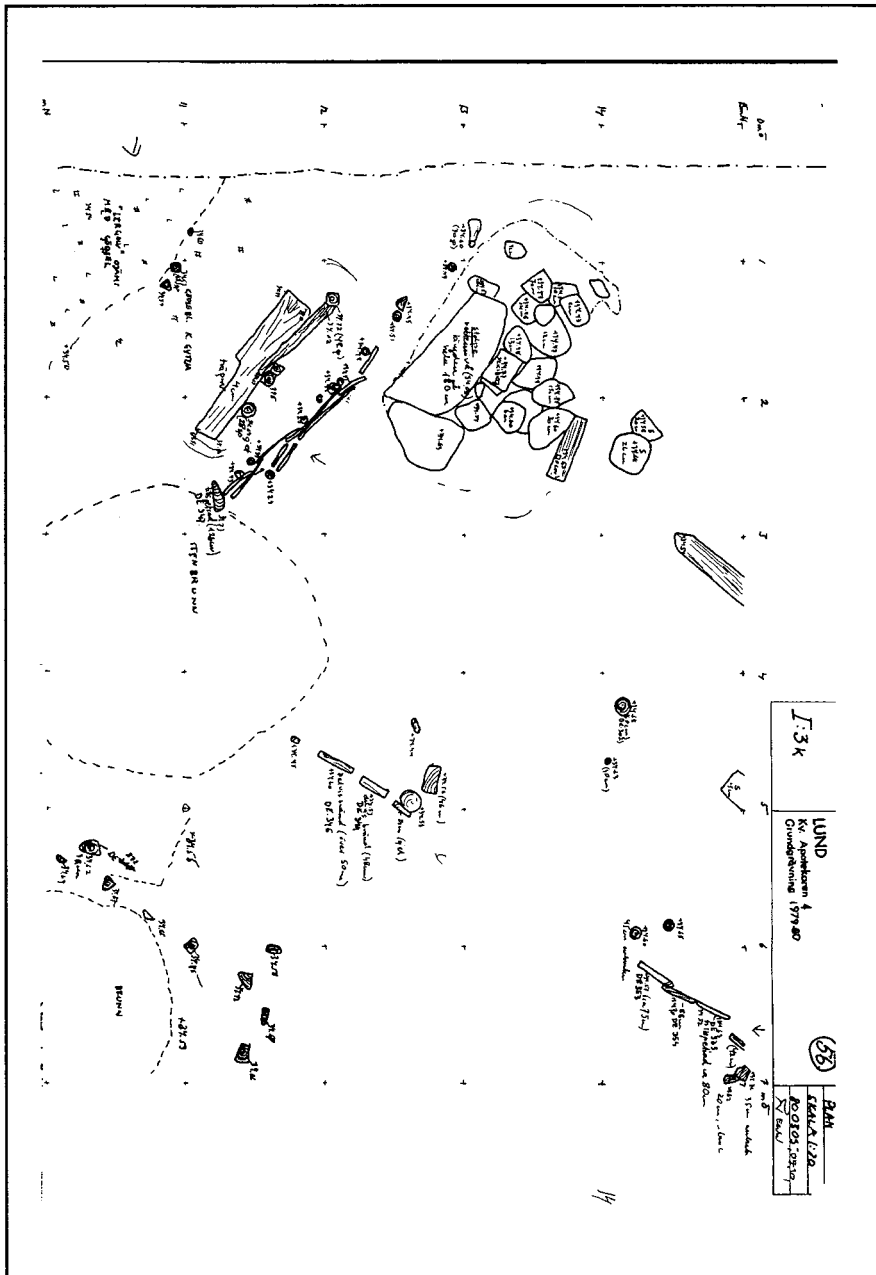

Fig. 2. a. Ett slumpvis utvalt exempel på plandokumentation från undersökningen i kv. Apotekaren 4, Lund. Vid undersökningen har skillnader i lager ritats in och givits en verbal beskrivning.

enkling av ett längre resonemang kan man säga att fasindelningar egentligen inte återger kategorin *tiden* särskilt bra (Bäck & Svensson 1996, s 6).

Ett källmaterial producerat enligt en stratigrafisk eller kontextuell praxis har den fördelen att fler typer av aktiviteter än enbart byggnation kan tydliggöras och användas för fasindelning. Detta möjliggörs genom att de enskilda kontexternas tillkomst kan tolkas och utgöra grunden för en sekvens av händelser och aktiviteter. Kriteriet för en fas kan i detta källmaterial utgöras av samma övergripande områdesutnyttjande. Fördelen är att även områden som saknar konstruktioner kan analyseras, och att aktivitet som inte är knuten till bebyggelse kan tydliggöras (Gardelin et al. 1997, s 27f). Fasindelning fungerar enligt vårt synsätt bättre för att återge *rummet* och aktiviteter i detsamma. Naturligtvis spelar omfattningen av undersökningen och om det undersökta området sammanfaller med ett område som utnyttjats som en enhet i det förflutna en avgörande roll för graden av tydlighet i fasindelningarna.

Detta rör ett kunskapsteoretiskt problem, nämligen spänningen mellan kategorierna tiden och rummet. Vilken kategori som betonas kan ses som ett uttryck för vilket synsätt på historien man förespråkar. Ett kontextuellt synsätt kan alltså även innebära ett annat förhållningssätt till kategorin tiden. Om faserna explicit ses som aktivitet och rum kan man genom en kontextuell praxis studera rummet och aktivitet som *en sekvens*

av relativ tid. Man kan t.ex. konstatera att ett områdesutnyttjande förändras X antal gånger från det att staden grundläggs tills att platsen undersöks arkeologiskt. Man kan i ett kontextuellt eller stratigrafisk källmaterial detaljerat beskriva både ett rummets tillstånd genom att göra ett horisontellt utsnitt varsomhelst i den bearbetade matrisen och beskriva en undersökt plats historia som en kontinuerlig process genom matrisen som helhet. Detta skulle, litet förenklat, kunna ses i motsats till ett linjärt synsätt för vilket tiden är huvudkategorin som periodiseras och indelas i stadier/faser. Tiden blir i detta synsätt uppdelat i en sekvens av "relativa rum" av konstruktioner eller fixerade tidsutsnitt. Anledningen till denna utläggning är att i det exempel från Lund som *refereras* av Mats Roslund förefaller fasindelning och datering att ha betraktats som samma sak: "faser" muteras i samma mening till "tidsperioder" (Roslund 1997, s 48). Det förefaller som om man i äldre praxis inte hållit isär de olika kategorierna tid och rum. Det presenteras i artikeln en dateringssekvens för Apotekaren 4 i Lund som bygger på dendroprover och mynt. Vad vi får presenterat är just en uppdelning av fixerade tidsutsnitt. Det framgår dock inte *vad* det egentligen är som dateras i rumslig bemärkelse. I sekvensen av fixerade tidsutsnitt uppstår både överlappningar och tomrum. Detta kan möjligtvis bero på det sätt varpå källmaterialet är producerat.

Vi återkommer därför till ruta ett. Utan fullständig bearbetning,

*Lund
Ku. Apotekaren 4
Grundgrävning 1979-80*

1297	800229 R 13:11 (ej hel) + 34,89 - + 34,50 Sväm, ngt gödsel	A-gods 30 gr Djurben
1298	800229 R 1:3 + 34,89 - + 34,48 Träkolsbl kulturgyttja o svämager (i öster)	A-gods, 2 mynningar 90 gr BII-gods, tidigglaserad 34 gr Degel 2 gr Bryne fragm 2 st Beslag av ben, cirkelornamentik Horn, sågat, hornkvicken borta Hornspån Horn, sågat Klipp, brons Spik <i>1st Av</i> Slagg Läder Djurben
1299	800229 R 7:7 ca + 34,70	BII-gods, del av bandhänkel 24 gr
1300	800229 R 3:3 + 34,86 - 34,42 Öst om stenar sväm, övrig kulturlager m gödsel, sot, ben, läder	A-gods, mynningar 327 gr BII-gods (tidigglaserad) 10 gr Degelfragm 1 gr Gjutform av keramik 1 st Bryne 1 st Koborn m 4 genomborrade hål upptill Avaågade horn 4 st Beslag ? av brons 1 st Spik <i>1st Av</i> Slagg Svärdsalida av läder Läder Djurben EKOL Textil

Fig. 2 b. Exempel på en sida ur "fältloggaren" från samma undersökning. Fältloggarens funktion var att katalogisera fyndomständigheterna i form av stick, ruta och nivåuppgifter, fungera som fyndlista samt ge en beskrivning av stickens innehåll

källkritisk genomgång och utsagoklassificering, det vill säga rapportering, är det svårt att ta ställning till sådana tolkningar oavsett om de presenteras i populära publikationer, debattartiklar eller museiutställningar.

Konsumtion av gamla grävningar

Att den potentielle "konsumenten" av utgrävningarna bjuds sådana svårigheter att utvinna detaljerad information på grund av att de är orapporterade är ett erbarmligt stort problem. Detta kunde fortgå under den tid forskning och antikvariska projekt

i huvudsak var inriktade mot övergripande processer som inte krävde detaljerad information. Det tidigare producerade stadsarkeologiska källmaterialet fungerade för de övergripande topografiska frågeställningarna (prickar på kartan, närvaro/frånvaro etc.). Detta "konsumtionsmönster" kan var en förklaring till varför undersökningsmetoderna inte började ifrågasättas i större utsträckning förrän in på 1990-talet. Problemen uppstod när man genom förändrade frågeställningar började söka information på en mera detaljerad nivå och när den antikvariska verksamheten förändrades från expeditiv hantering till kunskapsuppbyggnad. Eftersom de största "konsumenterna" av gamla grävningar är de som dagligen utnyttjar dem för handläggning, utredningar etc., är det kanske inte så konstigt att diskussionen började i producentledet.

Var Mats Roslund har fått idén att "en alltför skarp kritik av komposita material och indirekt äldre generationer arkeologers arbete föder en tvekan att bearbeta gamla grävningar" ifrån är oklart (Roslund 1997, s 40). Som antikvarier kan vi inte tillåta oss att "dra ett streck bakom oss" (jfr Redin 1977, s 27). Vår yrkesuppgift är att lirka ut så mycket information ur de gamla grävningarna som (främst) länsstyrelsens kostnadsramar medger. Inom uppdragsarkeologin är det nödvändigt att klargöra de eventuella tillkortakommanden som finns i äldre material. Detta är inget självändamål utan görs för att klarlägga kunskapsläge och eventuell nödvändighet av nya undersökningar när alla möjlig-

heter för ett bevarande uttömts. Enligt förslaget till verkställighetsföreskrifter som läggs till lagen om kulturminnen m.m. kommer undersökningskvalitet och motivering av kunskapens värde dessutom att betonas starkare. Nya, oundvikliga, undersökningar kan på olika sätt öka värdet hos äldre. Arkeologi är ju trots allt någon slags kumulativ kunskapsform. Att öppet diskutera hur äldre undersökningar fungerar, respektive inte fungerar, är ett sätt att tydliggöra hur nya undersökningar kan ges ett större värde. Hur detta påpekande av problemen med äldre dokumentationsmaterial skulle locka beslutsfattarna att "glömma" äldre grävningar på det sätt som Roslund menar förstår vi helt enkelt inte (Roslund 1997, s 40). Problemen gentemot förvaltning, exploatorer och allmänhet är i verkligheten oftast det motsatta. Synpunkten att "men ni har ju grävt så mycket redan" är till följd av en missriktad, förenklad och oproblematiserande förmedling inte helt ovanlig. Bristen på bearbetning och det som i ljuset av förändrade frågeställningar framstår som tillkortakommande i äldre källmaterial är ett historiskt faktum. Att påtala detta faktum är väl snarare att formulera ett existerande problem än en "negativ hållning" (Roslund 1997, s 38). Mats Roslund har i sina exempel varit lika bunden av de begränsningar som finns i det källmaterial som producerats som vi är och har därigenom tydliggjort att behovet av bearbetning och rapportering kvarstår och inte är ett behov som kan ignoreras.

Vår kritik av äldre dokumenta-

tionsmetoder är grundad i en daglig erfarenhet av det äldre materialets begränsningar i förhållande till de krav som dagens frågeställningar, utredningar, bearbetningar och utvärderingar ställer. Kritiken har dessutom inte varit ensidigt negativ på det sätt som det tycks framställas i Roslunds artikel. En övergripande plan för hur det lundensiska arkeologiska materialet skulle kunna bearbetas har sammanställts vid Kulturen. Det *enda* som “föder tvekan att bearbeta” de äldre grävningarna är att *det saknas pengar*. Inte vilja, entusiasm eller kompetens. Ej heller “självdisciplin, målmedvetenhet, professionalism, lyhördhet, stringens, lekfullhet eller arbetslust” (Roslund 1997, s 53).

“När jag bodde i Alger hade jag alltid tålamod med vintern, för jag visste att på en natt, en enda kall och

ren februarinatt skulle mandelträden i Konsulernas dal täckas av vita blommor. Med förundran såg jag därefter hur denna sköra snö trotsade alla regn och alla havets vindar. Varje år framhärdade den dock just så länge som det behövdes för att förbereda frukterna.” – Albert Camus

---

Conny Johansson Hervén och Stefan Larsson är projektanställda antikvarier vid Kulturen i Lund.

Vårt varma tack till antikvarierna Johan Dahlén, Kristianstad Läns Museum och Sebastian Goksör, Kulturen, för läsning och kritik av en första version, Chris McLees, NIKU Trondheim för hjälp med engelskan, samt Mats Mogren för konstruktiva förslag på textens förkortande.

Litteratur

- Andrén, A. 1980 *Lund*. RAÄ/SHM, Rapport Medeltidsstaden 26.
- Anund, J. 1995. Stadsarkeologi på UV Uppsala. Stratigrafisk metodhistorik och lägesrapport. *META* 95:2.
- Binford, L. R. 1983. *Working at Archaeology*.
- Bäck, M. & Svensson, K. 1996. Single Context på Birka. *META* 96:4.
- Camus, A. 1963. *Sommar*.
- Carelli, P. & Lenntorp, K.-M. 1994. Kv St Mårten 25-26. *Arkeologisk undersökning 1993*. Arkeologiska rapporter från Lund nr 8.
- Christophersen, A. 1982. Arkeologi, ideologi og objektivitet - et stridsspørsmål. *Fornvannen* 77.
- Clark, P. R. 1993. Sites without principles; post-excavation analysis of "pre-matrix" sites. *Practices of Archaeological Stratigraphy*. Harris, E. C. & Brown, M. R. & Brown, G. J. (Eds.)
- Dommasnes, L. H. 1988. *Arkeologi og virkelighet. Momenter til en diskusjon*. Arkeologiske Skrifter 4 fra Historisk Museum Universitetet i Bergen.
- Ellegård, A. 1968. *De internationella orden. Lärobok i allmän språkkunskap för gymnasiet*. Andra upplagan.
- Eriksdotter, G. 1996. *Dalby Kungsgård, byggnadsarkeologisk undersökning. Dokumentation över renoveringsarbetena 1994-95*. Arkeologiska rapporter från Lund, nr 17.
- Eriksdotter, G. 1997. The Stratigraphy of Buildings. Examples of the Methodology of Buildings Archaeology. *Visions of the Past. Trends and Traditions in Swedish Medieval Archaeology*. Andersson, H. & Carelli, P. & Ersgård, L. (Eds.) *Lund Studies in Medieval Archaeology* 19, Riksantikvarieämbetet Arkeologiska undersökningar. Skrifter nr 24.
- Gaimster, D. 1997. *German Stoneware 1200-1900. Archaeology and Cultural History*.
- Gardelin, G. & Goksör, S. & Johansson Hervén, C. & Larsson, S. 1997. *Askallén, Lundagård. Arkeologisk förundersökning 1996*. Arkeologiska rapporter från Lund nr 19. .
- Golembnik, A. 1991. Modelling the processes of stratification in medieval urban deposits. *Laborativ arkeologi* 5.
- Järpe, A. & Redin, L. & Wahlöö, C. 1979. Standardiserat beteckningsschema för sektionsritning. *Fornvannen* 74.
- Larsson, S. 1993. Lundaarkeologin i ljuset av erfarenheterna från de senaste utgrävningarna. *META* 93:3-4.
- Larsson, S. 1995. Till Frågan om Metoden 2. *META* 95:2.
- McLees, C. & Nordeide, S.W. & Petersén, A. & Saunders, T. 1994. The production of archaeological knowledge: The theory and method of urban excavation. *META* 94:2.
- Magnusson Staaf, B. & Eriksdotter, G. & Larsson, S. 1996. The Street as Monument. *Lund Archaeological Review* 1995.
- Molaug, P. 1989. On the representativity of artefacts found during excavations in Norwegian medieval towns. *Archaeology and the urban economy. Festschrift to Asbjørn E. Herteig*. Arkeologiske Skrifter 5 fra Historisk Museum Universitetet i Bergen.

- Olsson, A. 1995. *Relationen mellan stratigrafi och fynd. På spaning efter nå't som flytt.* D-uppsats i medeltidsarkeologi. Lunds Universitet.
- Orton, C. & Tyers, P. & Vince, A. 1993. *Pottery in Archaeology.* Cambridge manuals in archaeology.
- Paasche, K. 1996. *Det middelalderske kulturlaget. Dokumentasjon og metode.* Mastergradavhandling i Nordisk Arkeologi, Universitetet i Oslo 1996.
- Raab, L. M. & Goodyear, A. C. 1984. Middle-range theory in archaeology: a critical review of origins and applications. *American Antiquity*, 49:2.
- Redin, L. 1977. *Lagmanshejdan. Ett gravfält som spegling av sociala strukturer i Skanör.* Acta Archaeologica Lundensia Series in 4°, Nr 10.
- Ros, J. 1996. Stratigrafi med erfarenheter från Sigtuna. *META* 96:4.
- Roskams, S. 1992. Finds Context and Deposit status: a relational quality. *Interpretation of Stratigraphy: A Review of the Art.* Steane, K. (Ed.). CLAU Archaeological report No: 31.
- Roslund, M. 1997. På drift i tid och rum? Om informationspotentialen i komposita dokumentationsmaterial. *META* 97:3.
- Sarnäs, P. 1991. Ett tidigmedeltida kulturlager. *Elbogen 1990. Malmö Fornminnesförenings Årsskrift Årgång 58.*
- Schiffer, M. B. 1972. Archaeological context and systemic context. *American Antiquity, Volume 37.*
- Sommer, U. 1990. Dirt theory, or archaeological sites seen as rubbish heaps. *Journal of theoretical archaeology 1.*
- Welinder, S. 1989. Arkeologi om människor med bokstäver men utan tvål. *META* 89:2.
- Welinder, S. 1992. *Människor och artefaktmönster.* Occasional Papers in Archaeology 5.
- Wienberg, J. 1988. Metaforisk arkæologi og tingenes sprog. *META* 88:1-2.
- Wienberg, J. 1997. Arkæologien, sproget og samfundet. *META* 97:2.
- Østerberg, D. 1991. *Sociologins nyckelbegrepp och deras ursprung. 2:a svenska reviderade och utvidgade upplagan.*

Det enskilda kristnandet – en kristen grav från vikingatidens Östergötland

Tom Carlsson

Abstract

The private conversion - a Christian grave from Viking Age Östergötland.

In 1995, an inhumation was found near Hulje, in western Östergötland, without any prehistoric or historic context. The female skeleton was ¹⁴C-dated to 800–900 AD, i.e. the Viking Age. The find points out the duality between paganism and Christianity in its earliest phase in Scandinavia. The woman had an east-west orientation, which was one of many parallel clues for the interpretation of a Christian burial. The western part of Östergötland has many traces of Christianity from the 11th and 12th century, like runic stones, early churches and "Eskilstunakistor". This shows that there has been a close contact with medieval Europe within this area. Although, inhumations are not unique from the Viking period in Östergötland, this grave, with its isolation from others, shows a different pattern. Parallel findings of inhumations on Gotland and Iceland show that high status women converted to Christianity in the 9th century and chose graves as far away as possible from the pagan gravefields.

Arkeologiska undersökningar innebär vanligtvis dokumenterandet av återkommande aktiviteter. Vid enskilda tillfällen hittas också avvikande fynd: lämningar efter handlingar som inte passar in i ett förväntat mönster. En händelse av detta slag var upptäckten av en ensamliggande vikingatida skelettgrav strax utanför Mjölby i Östergötland: en pusselbit i Sveriges kristnande. Genom fyndet ges också

en möjlighet att diskutera kopplingen mellan kristen eskatologi och dess materiella uttryck under missions-tiden.

Fyndplatsen och fynd- omständigheterna

Fornlämningen betecknas som nr 89 i Högby socken och var ett större

sammanhängande komplex mellan de två byarna Hulje och Västra Skrukeby. Undersökningen berörde dock inte direkt något av de historiska bylägena. Västra Skrukeby och Hulje ingick länge i en gemensam socken, med en kyrka i Västra Skrukeby. Sedan 1870-talet ingår dock byarna i Högby socken.

Undersökningen utfördes på en relativt markerad platå i det flacka och öppna odlingslandskapet som kännetecknar västra Östergötland. Platsen var intressant ur flera aspekter, inte minst för att ytterst få boplatslämningar har undersökts med exploateringsarkeologiska metoder i denna del av landskapet. Utgrävningen berörde bl.a. ett byliknande boplatskomplex och ett barngravfält från romersk järnålder. En utförligare beskrivning av resultatet finns i rapporten: "Hulje – boplats, skärvsten och gravar" (Carlsson m.fl. 1996).

Upptäckten av skelettgraven gjordes när ett långsmalt referensschakt grävdes rakt över boplatsplatån, utanför själva undersökningsområdet. Graven låg i den västra sluttningen och framträdde som en avlång mörkfärgning mot den ljusa sanden. När det stod klart att det rörde sig om en skelettgrav schaktades en större yta av runt om men inga andra lämningar kunde kopplas samman med graven. Skelettet låg endast ca. 40 cm under markytan men trots att marken under lång tid var brukad med moderna metoder var skelettet, förutom skallen, mycket välbevarat. Skelettet låg på rygg i utsträckt läge med huvudet i

väster och med armarna placerade över bäckenet. Huvudet hade stöd av en, eventuellt två, mindre stenar men annars fanns inga föremål i graven. Inte heller kunde några spår efter någon kista dokumenteras.

Två oberoende ^{14}C -dateringar gjordes på tänderna som visade att individen dog mellan 840–963 respektive 880–995 e.Kr. (1 sigmas kalibrering). Intervallen inom ^{14}C -dateringarna är

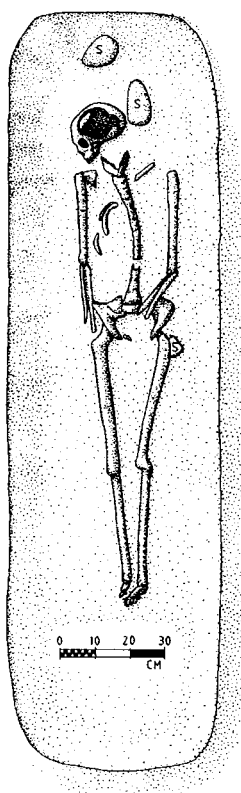

Fig 1. Det mycket välbevarade skelettet låg i östvästlig riktning. Den osteologiska bedömningen visade att den döda var en kvinna. Teckning: R. Holmgren, ARCDOC.

sålunda relativt vida men sannolikt anlades graven någon gång under mitten av vikingatiden. Trots dateringen tolkas graven med största sannolikhet som kristen. Antagande grundar sig på gravskicket vilket sammantaget överensstämmer med kristen eskatologi och kultutövning.

Eskatologin och dess fysiska uttryck

Svårigheterna att arkeologiskt avgöra om en gravlagd person är kristen eller icke-kristen har behandlats av bl.a. A.-S. Gräslund (1985). Något entydig svar finner hon inte i denna fråga utan hon anser att det endast finns tendenser att ta ställning till i de enskilda fallen. Tolkningen skapas av en sammansatt bild bestående av arkeologiska observationer och den historiska kontexten.

Vikingatida skelettgravar är kända från många platser i Sverige, t.ex. gravfältet i Nästa, Kärda socken, i Småland (Bodin 1994), och på Gotland (Thunmark-Nylén 1989, s 213ff) och de välkända kammargravarna på Birka (Gräslund 1980, s 27). Den vanligaste tolkningen är dock att dessa inte är entydigt kristna utan endast påverkade av kristen kult eller influerade av allmänna europeisk idéer. Skelettbegravning måste ändå betraktas som en avvikelse mot den gängse vikingatida världsuppfattningen där kremeringens betydelse var stor. I araben Ibn Fadlans målande beskrivning av en rusisk begravning vid Volga under 920-talet betecknas kremeringen av

ruserna/skandinaverna som ett sätt att skynda på resan till livet i dödsriket (Ibn Fadlan enligt Simonsen 1981, s 59). Den medeltida mellaneuropeiska kristendomen förespråkade tvärt emot detta istället kroppens jordläggande. Själen och kroppen skall återuppstå tillsammans på den yttersta dagen (Gräslund 1985, s 299).

Döden betraktades sålunda som en tids vila i väntan på återuppståndelsen. Detta uttrycks fysiskt i skelettets orientering. Skelettet vid Hulje ligger i den för kristendomen traditionella östvästliga riktningen, med huvudet i väster. Man skall vid uppvaknandet på den yttersta dagen mötas av den återuppstodde Kristus (Gräslund 1980, s 46). Vikingatida skelettgravar är vanligtvis orienterade i högst varierande riktningar, och saknar uppenbarligen kopplingen mellan väderstreck och religiös innebörd (Thunmark-Nylén 1989, s 222).

Avsaknaden av gravgåvor avspeglar ytterligare kristna föreställningar. Ibn Fadlan beskriver gåvornas betydelse för vikingarna vid Volga (Ibn Fadlan enligt Simonsen 1981, s 56). I den kristna eskatologin fanns tanken på en andlighet utan världsliga behov, trots idén om kroppens konkreta uppvaknande på den yttersta dagen. Föremål förekommer dock på flera tidigmedeltida kyrkogårdar och Gräslund särskiljer mellan gravgåvor: vapen, krukor etc. och den personliga utrustningen, t.ex. en kniv som hon anser tillhörde klädesdräkten (Gräslund 1985, s 300).

En dateringsmässig reflektion är armarnas ställning över bäckenet på skelettet vid Hulje vilket var vanligt under högmedeltid (Redin 1976). Armarnas placering var inte statistiskt utan varierade både över tid och med individuella variationer, sannolikt sammankopplade med skiftande föreställningar om den dödes sista vila i graven. Studerar man Hjalmar Stolpes teckningar över skelettgravarna från Birka finner man att flertalet har händerna lagda just över bäckenet (Gräslund 1980, s 13ff). Detsamma gäller även på flera håll på Gotland, t.ex. på gravfältet i Havor, Hablinge socken (Thunmark-Nylén 1989, s 216).

Det påträffade skelettet föll sönder oerhört fort efter upptagandet. Den osteologiska analysen gav ändå en hel del information om individen. Den gravlagda var en kvinna, som vid sin död var minst 40 år. Kvinnans längd bör ha överstigit 160 cm. Analyserna av bäckenet visade också att hon fött minst ett barn. Tänderna var, sannolikt på grund av kosten, märkbart slitna. Inga fysiska sjukdomar eller skador kunde konstateras. En mer detaljerad redovisning finns i B. Sigvallius osteologiska rapport, vilken ingår som bilaga i den ovan nämnda undersökningsrapporten.

Vikingatida kvinnogravar och skelettgravar i Östergötland – en kortfattad översikt

De förhållandevis fåtaliga gravfälten från yngre järnåldern i Östergötland

är ett känt förhållande, vilket till största del är orsakat av den omfattande uppodlingen av landskapet (Nilsson 1987). I närområdet till fyndplatsen finns ett mindre antal gravfält från denna tid. Ca. 1 km väster om Hulje finns ett gravfält med bl.a. högar. Även på Kungshögplatån i Mjölby och vid Högby gamla kyrka finns gravar från yngre järnåldern. Tidsmässiga paralleller till graven vid Hulje måste därför omfatta ett större geografiskt område. Detta avsnitt fokuseras först på kvinnliga vikingatida gravar sedan på vikingatida skelettgravar från övriga delar av landskapet.

Ett av Östergötlands mest kända gravfynd hittades genom en slump 1920 i Aska, Hagebyhöga socken, i ett ordinärt stenröse. I den ytterst föremålsrika graven fanns bl.a. silversmycken, spännbucklor, en bronskanna och 4 hästar vilka hade kremerats tillsammans med den gravlagda kvinnan. Graven är sannolikt från början av 900-talet (Arne 1932). Vid Högby, Högby socken, undersöktes 1949 ett brandgravfält som visade sig innehålla ca. 8 kvinnogravar. Utifrån gravarnas rika inventarium antas dessa ha anlagts under tidigt 800-tal (Lindahl 1950, s 72). Två kvinnogravar från 800-talet undersöktes på ett gravfält vid Tångstad, Kimstad socken 1948. Dessa hade stora likheter med gravarna vid Högby, bl.a. med liknande smycken (Lindahl 1961, s 73).

Enstaka skelettgravar har också dokumenterats i Östergötland, bl.a. i St. Ullevi, utanför Linköping, där tre

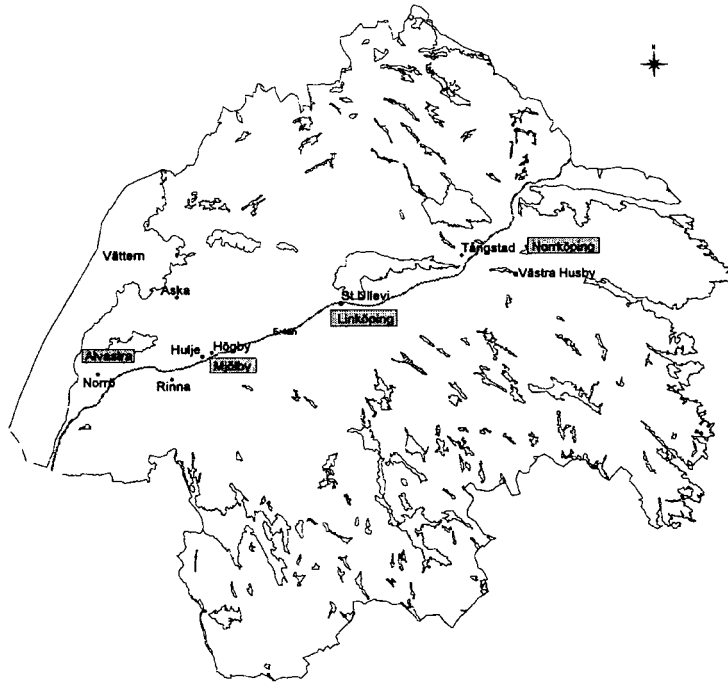

Fig 2. Karta över Östergötland som visar omnämnda platser.

skelett påträffades tillsammans med kremeringsgravar. Gravarna var delvis förstörda. Två gravar var orienterade i öst-väst med huvudet i väster, ett skelett låg sannolikt i hockerställning. Orienteringen på det tredje skelettet är okänt. Grav 1 innehöll också enstaka föremål, bl.a. en kniv. Inget av skeletten är könsbestämda (Lindahl 1954). I Norrö, Heda socken i västra Östergötland undersöktes ett kvinnlig skelettgrav i en låg stensättning på ett gravfält. Bland gravgåvorna fanns arabiska silvermynt, en nyckel, spännbucklor m m., alltsammans sannolikt från 800-talet (Lindahl 1961, s 69 ff). På en mindre grusås vid Rinna, Rinna socken, i sydvästra delen av Östergötland upptäcktes 1988 vid vägarbete intill ett gravfält en skadad

skelettgrav. Skelettet var utan gravgåvor och orienterad i närmast nord-sydlig riktning. Inga andra gravar dokumenterade på platsen (Tagesson 1991). Graven ^{14}C -daterades till 890–1155 e.Kr. (1 sigmas kalibrering, kalibreringen utförd av förf.). Strax intill Götavirke i Västra Husby socken, påträffades en kistegrav med ett skelett. Upptäckten gjordes på ett gravfält med blandade kremering- och skelettgravar. Graven låg i öst-västlig riktning, med huvudet i väster och ^{14}C -daterades till 690–880 e.Kr. (1 sigmas kalibrering) Med sig i graven hade den döde fått en kniv (Nielsen 1998).

Sammanfattningsvis manifesterade man under vikingatiden sin sociala

och religiösa tillhörighet genom gravskicket, bl.a. genom den rituella kulten vid kremeringen samt genom gravgåvor. Detta verkar även gälla kvinnorna. Samtidigt märks tydliga tecken på synkretism eller en tolerans för variationer inom den fornnordiska religionen genom de nämnda skelettgravarna. Skelettgravarna visar i flera fall påtagliga kristna influenser.

Fysiska uttryck av tidig kristendom i västra Östergötland

Västra Östergötland intar på många sätt en mycket intressant ställning i det tidigmedeltida Sverige vad det gäller tidiga kristna influenser som uttryckts genom materiell manifestation.

Runstenarna i västra Östergötland är koncentrerade till vissa områden, flest är de vid Högby och Skänninge. Enbart vid rivandet av Högby gamla kyrka hittades minst 12 stenar. Dessa vittnar i flera fall om kristendom under 1000-talet och om traktens fysiska och kulturella utbyte med omvärlden via flera utlandsfärder. Bl.a. nämns Grekland, Frankrike samt i flera fall även England (Brate 1911).

Ett annat av kristendomens fysiska uttryck är eskilstunakistorna som i västra Östergötland har den största koncentrationen i hela Sverige (Andersson 1995)! Det är dock värt att poängtera att koncentrationerna av runstenar och eskilstunakistor inte geografiskt sammanfaller, även om en fragmentarisk eskilstunakista återfanns

i Högby gamla kyrka (Lindeblad & Nielsen 1997, s 28f).

Kyrkorna i västra Östergötland, framförallt i Dals härad, undgick i många fall ombyggnad eller nedrivning under 1700-1800-talen varför dessa på ett tydligt sätt avspeglar en första fas av byggandet av stenkyrkor. Flera av dessa, t.ex. Herrestad och Örberga, har kunnat dendrodateras till 1100-talets två inledande decennier (Bonnier 1996, s 67ff). Troligen har dessa föregåtts av äldre träkyrkor.

Lika otvetydiga men inte lika manifest religiösa uttryck som kyrkorna är de kristna gravarna vid Alvastra, som Otto Frödin upptäckte på 1910-talet i samband med undersökningar av den s.k. Sverkesgården. Området undersöktes på nytt först 1994. Gravarna ligger tätt inom ett avgränsat område och uppskattas innefatta ca. 4000 individer! Gravarna är helt genomgående kristna och man antar att gravläggandet inleds någon gång under 1000-talet och upphör sannolikt på 1200-talet (Ersgård 1996, s 14).

De kristna runstenarna, eskilstunakistorna och kyrkorna skildrar samhällselitens sätt att uttrycka sin religiösa samhörighet på. Tätheten mellan kyrkorna tyder också på ett välstånd och på en betydande befolkningens mängd i denna del av landskapet.

Det enskilda kristnandet

Professorn i kyrko- och samfundsvetenskap och tillika biskopen J.-E. Hellström som bearbetat källorna om den första missonen i Sverige bl.a. i verket "Vägar till Sveriges kristnande" har gjort en uppdelning av kristnandet i olika nivåer. Han särskiljer det individuella, det kollektiva samt det kyrkorättsliga kristnandet för att på detta sätt undvika problemet med en alltför generell kronologi över större geografiska områden (Hellström 1996, s 164). Den första individuella fasen inleds via fysiska kontakter med det kristna Europa, dokumenterade genom runstenarnas utlandsfärder, samt kontakter med t.ex. handelsmän, slavar och missionärer som reste till Skandinavien. Sett ur denna synvinkel skildrar fyndet vid Hulje en första kristendomsfas under 800–900-talet då enskilda individer genomgått omvändelsen. Ett upptagande som med största sannolikt inleddes med den viktigaste av de kristna ritualerna dopet och som i detta fall avslutades med likaså väl kända kristna ritualer vid gravläggningen.

Det finns flera exempel på horisontell kronologi på vikingatida gravfält, bl.a. på Gotland, som visar hur skelettbegravningar med mer eller mindre kristna förtecken förekommer i gravfältens utkanter (Lindquist 1982, s 144ff). Valet av begravningsplats i gravfältens utkanter visar på ett begynnande avståndstagande från den fornnordiska kulturen. Gravläggandets yttre omsorg visar också på kunskapen om de ceremoniella förtecknen

som en kristen begravning krävde. Denna idévärld omfattar också den vigda jorden och uppenbarligen också dess motsats. Kopplingen mellan den kristna tron och den kristna kulturen var således medveten hos de gravlagda och/eller de som utförde begravningen.

Skelettgraven vid Hulje passar således inte heller in i det vanligaste mönstret av begravningsplats för tidig kristendom utan är en avvikelse även från detta. Det finns dock en intressant parallell i den isländska Landnámabok där den kristna och välborna Aud (som bör ha levt under slutet av 800-talet) bestämde att hon vid sin död inte ville begravas i ovigd jord utan vid havets strand – den ovigda (hedniska) jorden skulle på så sätt undvikas (Thunmark-Nylén 1989 och där anf. litt.). Liknande avvikande fyndplatser finns också dokumenterade på Gotland. I Fleringe påträffades en kvinnograv (skelett) från mitten av 800-talet i en kalkstensklippa. Gravens utformning var gjord så att individen inte kom i beröring med någon jord. Den döda hade visserligen fått med sig en rik smyckesuppsättning men mycket tyder ändå på att denna kvinna velat bli begravd på ett annat sätt än enligt den fornnordiska traditionen (Thunmark-Nylén 1989). Fler exempel på fyndrika gravar på "onormala" ställen finns från Gotland, t.ex. i Västerhejde och i Kopparsvik söder om Visby (Thunmark-Nylén 1989, s 225). Gemensamt för de ensamliggande gravarna är att de ligger på en avsides plats, långt borta från omgivningens traditionella grav och kultplatser.

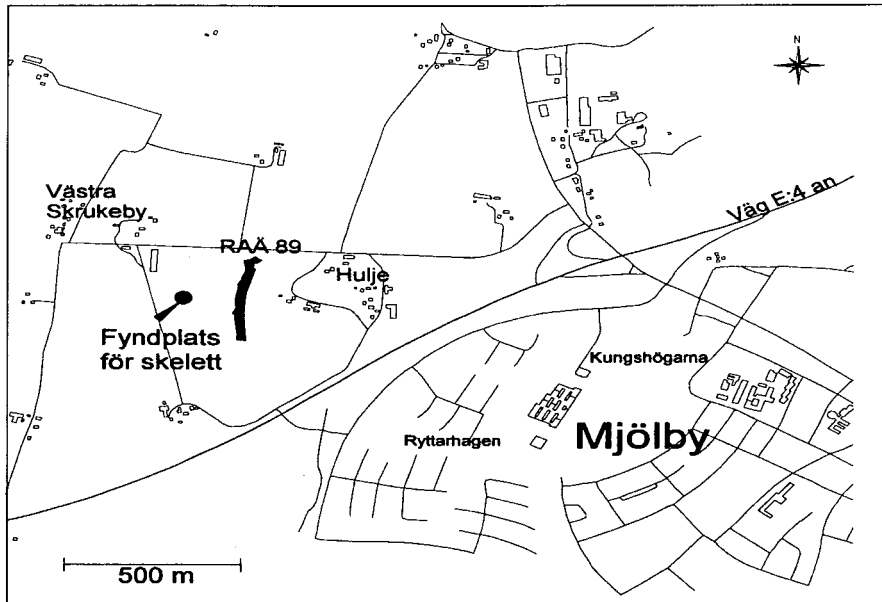

Fig 3. Utdrag från den ekonomiska kartan över fornlämningsområdet (RAÄ 89) och platsen för skelettfyndet.

Det är kanske möjligt att urskilja ett mönster i de till synes enskilda gravarna, som domineras av kvinno-gravar och att detta mönster också passar på kvinnograven vid Hulje. Individerna, vanligtvis kvinnor i en hög social ställning bekänner sig till kristen tro redan under 800-talet. Dessa är väl insatta i kristendomens seder och bruk. Att det var kvinnor som tillhörde den första skaran kristna finns omnämnd från flera håll, bl.a. i Angarskrönikan. Kvinnornas inställning har studerats av bl.a. Gräslund (1996) där hon finner flera fall där kvinnor kan anses vara drivande vid religionsskiftet. Möjligen fanns det en rörelse under 800-talet som förespråkade detta val av begravningsplats – eller är de ensamliggande gravarna ett uttryck för "fundamentalism" hos ett fåtal?

Frånvaron av vigd, helig jord inom kyrkogårdarna påtvingade andra begravningsplatser för dessa kvinnor. En gravplats valdes så lång borta från det hedniska som möjligt. Möjligen var platsen mellan Västra Skrukeby och Hulje under 800-talet en sådan plats, en utmark eller något motsvarande som för kvinnan uppfyllde kraven på begravningsplats, i brist på den vigda jorden. Innan kyrkobyggandet fick fullt genomslag utgjorde Alvastra möjligen en uppsamlingsplats för ett större geografiskt område där initierade präster eller motsvarande utförde den kristna ceremoniella kulturen.

Tom Carlsson är antikvarie och arbetar för UV-Öst i Linköping.

Litteratur

- Andersson, J. 1995. *I eskilstunakistornas trakter. Ett perspektiv på Östergötlands kristnande*. CD-uppsats i arkeologi. Uppsala universitet.
- Arne, T. J. 1932. Ein bemerkenswerter Fund in Östergötland. *Acta Archeologica* 3.
- Bodin, U. 1994. *Ett vikingatida skelettgravfält i Finnveden*. Jönköpings Läns museum.
- Bonnier, A.-C. 1996. Kyrkorna i Dals härad. Några av landets äldsta kyrkor. *Kyrka i bruk. Meddelande från Östergötlands Länsmuseum*.
- Brate, E. 1911. *Östergötlands runinskrifter. Första häftet*.
- Carlsson, T. & Kaliff, A. & Molin, F. & Molin, A. & Sundberg, K. 1996. *Hulje – boplats, skärvsten och gravar*. Riksantikvarieämbetet. Avdelningen för arkeologiska undersökningar, UV Linköping. Rapportserie 1996:63.
- Ersgård, L. 1996. Religionsskiftet som social förändring. *Religion från stenålder till medeltid*. (Red.) A. Kaliff. Riksantikvarieämbetet, Arkeologiska undersökningar, skrifter nr. 19.
- Gräslund, A.-S. 1985. Den tidiga missionen i arkeologisk belysning. *TOR nr. 20*.
- Gräslund, A.-S. 1980. The burial customs. A study of the graves on Björkö. *Birka IV*.
- Hellström, J. A. 1996. *Vägar till Sveriges kristnande*.
- Lindahl, A. 1950. Kvinnogravarna från omkr år 800 e Kr vid Högby socken och vid Tångstad i Kimstads socken. *Östergötlands och Linköpings stads museum. Meddelanden 1948–50*.
- Lindahl, A. 1961. Nya järnåldersfynd i Östergötland. *Meddelanden från Östergötlands Länsmuseum 1960–1961*.
- Lindeblad, K. & Nielsen, A.-L. 1997. *Centralplatser i västra Östergötland under 200 – 1200 e Kr – ett första försök till rumslig analys. Riksväg 50. Arkeologisk utredning, etapp 1*. Riksantikvarieämbetet, Avdelningen för arkeologiska undersökningar, UV Linköping. 1997:3.
- Lindquist, M. 1982. Tre vikingatida gravfält på Gotland. *Arkeologiska skrifter från Riksantikvarieämbetets Gotlandsundersökningar (Ragu) 1982:3*.
- Nielsen, A.-L. 1998. *En tidig kristen grav och andra fornlämningar i anslutning till götavarke*. Arkeologiska undersökning i Västra Husby socken, Söderköpings kommun, Östergötland. Rapport UV Linköping 1998.
- Nilsson, C. 1987. Gravundersökningar i Östergötland åren 1967-84. *7000 år på 20 år. Arkeologiska undersökningar i Mellansverige*.
- Redin, L. 1976. *Lagmansheden. Ett gravfält som spegling av sociala strukturer i Skanör*. Acta Archaeologica Lundensia, Series in 4, Nr. 10.
- Simonsen, J. B. 1981. *Vikerne ved Volga. Ibn Fadlans resebeskrivelse*.
- Tagesson, G. 1991. *Arkeologisk undersökning av Rinna 2:20, intill fornlämning nr 39, Rinna socken, Mjölby kommun, Östergötland*. Östergötlands läns museum.
- Thunmark-Nylén, L. 1989. Samfund och tro på religionsskiftets Gotland. *Medeltidens födelse*. (Red.) A. Andréén.

Munkeboda –

en presentation av en pågående borgundersökning i Östergötland

Karin Lindeblad och Ann-Lili Nielsen

Abstract

A presentation of an ongoing excavation at Munkeboda castle in Östergötland, Sweden.

This article is a first preliminary presentation of a small excavation at the castle at Munkeboda, situated in the central parts of Östergötland. Munkeboda is first mentioned in the written sources in 1178, and belonged then to the Bishop of Linköping. Today one can see several wellpreserved remains of the bishop's buildings at Munkeboda, dating from the 12th to the 16th century.

In the summer of 1997 we carried out a small excavation of the remains of a timber building situated close to one of the larger stone buildings. The excavation showed that the timber building has had a brick roof and glass windows and the rich find material dates the building to the 15th century, more than a hundred years later than has been suggested in earlier discussions of Munkeboda.

Den 17 mars år 1178 utfärdade påven Alexander III ett skyddsbrev för Linköpings biskopsstol. I detta brev omtalas för första gången Munkeboda "cum appediciis suis", dvs. med underlydande gårdar.

I brevet räknas 15 gårdar upp som hör till biskopsbordet, bl.a. Munkeboda, Bro och Linköpings gård i Östergötland. Under senare delen av medeltiden var Munkeboda Linköpingsbiskopens främsta hus vid sidan om Linköpings gård (Schück 1959, s 280ff).

Idag finns det flera välbevarade byggnadslämningar från linköpingsbiskoparnas tid, något som den nybildade Kimstad hembygdsförening kommit att intressera sig för. Under hösten 1996 startades, på hembygdsföreningens initiativ, en studiecirkel. Kursen var en allmän arkeologi-introduktion som leddes av arkeologer från Riksantikvarieämbetet och Länsmuséet i Linköping samt Stadsmuséet i Norrköping. Den syftade till att ge en allmän kunskap om arkeologiflämnet med speciell inrikt-

ning på Norrköpingsbygden. Kursen fortsatte under våren 1997 då den var mer inriktad på fältarkeologi. Den låg sedan till grund för en mindre arkeologisk undersökning, där hembygdsföreningen deltog, vid en av borgarna.

Biskopsborgarna har inte tidigare undersökts, däremot har det företagits en mindre undersökning av den närbelägna fornborgen Tångstad. Det skriftliga källmaterialet kring Munkeboda har bearbetats tämligen ingående av Herman Schück och Bengt Cnattingius.

Bakgrund

Munkeboda ligger vid nuvarande Norsholms gård i Kimstad socken, några mil väster om den senmedeltida staden Norrköping (fig. 1). Vid Munkeboda, som ligger ca 3 km söder om Kimstad kyrka, har det funnits tre olika befästningar anlagda av olika biskopar i Linköping. I närheten av dessa finns det dessutom en fornborg och i det äldre skriftliga materialet nämns en tidigmedeltida, troligen obefäst, gård.

Kimstad kyrka var ursprungligen en romansk stenkyrka som i Lundbergs gruppering av de romanska kyrkorna i Östergötland betecknas som en kungsgårdskyrka (Lundberg 1927). Vid kyrkan finns en runsten och delar av en s.k. eskilstunakista.

Kimstad gård nämns första gången i det skriftliga källmaterialet år 1237 när Folke Jarls son Suno avsåg sig

sina arvegods i Kimstad till Vreta kloster. Det har framförts en hypotes om att Munkeboda kan vara en utflytning från den äldre kungsgården Kimstad (Cnattingius 1947, s 17).

Borgarna vid Munkeboda ligger i övergången mellan slätt och skogsbygd där Motala ström och Tvärån, som har förbindelse med Söderköping, mynnar ut i Roxen. Via Roxen är det sedan möjligt att nå Linköping.

Södra delen av Kimstad socken består till övervägande delen av skog. Längs Göta kanal och i ett bälte söder om denna finns det slättområden. Det är i dessa slättområden man kan ana att järnålderbebyggelsen har legat, vid flera av de nuvarande gårdarna finns det järnåldersgravfält (Cnattingius 1947, s 15). De skogrika delarna norr om Munkeboda koloniserades först under medeltid, något som avspeglas i ortnamnen. Det är också i dessa skogstrakter som det under medeltiden fanns en tämligen omfattande bergslag, som är så gott som outforskad arkeologiskt (Nilsson 1990)

Borgarna vid Munkeboda

Den första i raden av borgar vid Munkeboda anlades under järnåldern på den höga förkastningsbranten vid Motala ström och Roxen (fig. 2:1). Fornborgen är en av de största i Östergötland och arkeologen Anders Lindahl gjorde här en mindre undersökning år 1963. Vid utgrävningarna undersöktes bl.a. två husgrunder innanför murarna. Vid dessa och i

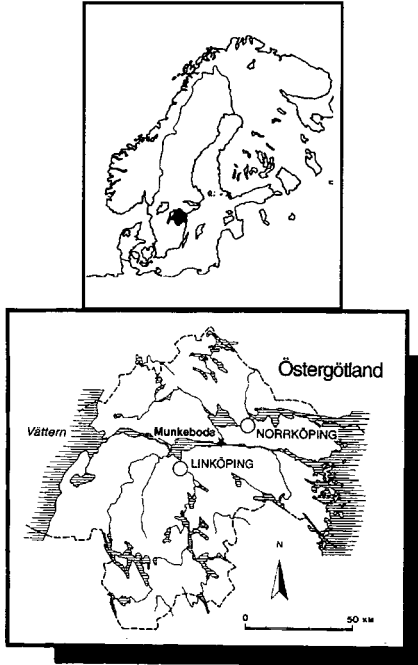

Fig. 1. Sverigekarta med Östergötland infällt och Munkeboda markerat. Renritning: Mari-Ann Grönvall.

övriga schakt gjordes fynd av bl.a. brynen, slagg, keramikbitar och blästermunstycken/vävtvtygder (ATA rapport). Förekomsten av husgrunder och fyndmaterialet tyder på hantverksaktiviteter i tämligen stor omfattning.

Äldre forskning har velat se fornborgarna i Östergötland som rena försvarsanläggningar från fr.a. folkvandringstid. På senare år har det framställts en mer nyanserad bild av fornborgarna både vad det gäller datering och funktion av dem. Det är tänkbart att borgen vid Munkeboda utnyttjats som samlingsplats vid vissa återkommande tidpunkter och inte så mycket som en ren försvarsanläggning. Fyndmaterialet ger ingen direkt

vägledning om dateringen av anläggningen mer än att den bör ha varit i bruk under järnåldern.

Fornborgen är den enda borgen vid Munkeboda som har undersökts arkeologiskt.

Den första av biskopsgårdarna som skymtar fram i det skriftliga källmaterialet är biskop Kols gård som nämns år 1178. Denna gård kan ha legat nordväst om Motala ström, vid nuvarande Ladugården (fig. 2:2) (Cnatingius 1947, s 14).

I ett odaterat brev, som bör vara skrivet före år 1247, skriver biskop Lars att han byggt ett kapell och en källare vid Munkeboda. Liknande källare byggde han även på biskopsgårdarna Bro, Normlösa och Herrestad. På dessa platser kan man fortfarande se ruinerna efter källarna men i Munkeboda är varken kapellet eller källarens lägen ännu identifierade. Möjligen har de legat på samma plats som biskop Kols gård.

Under 1300-talet befästes biskopsgården i Linköping och Cnatingius menade att det var under samma tid som borgen på holmen i Munkeboda anlades (fig. 2:3). Borganläggningen påminner om flera andra östgötska anläggningar från denna tid t.ex. den närbelägna borgen Ringstadaholm, Ulfåsa vid Boren och Bosholmen i Bjärka Säby.

Den tydligaste lämningen på holmen är ett stenhus som har varit uppfört i flera våningar. Denna byggnad

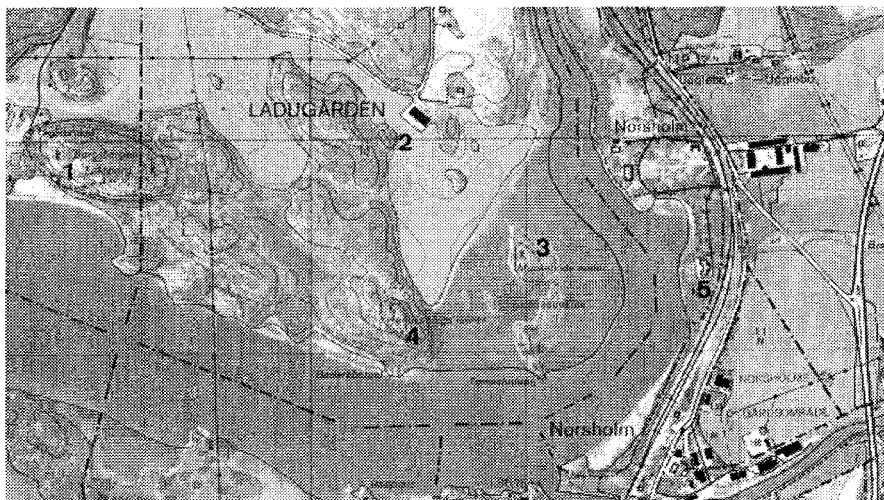

Fig. 2:1-5. Utdrag ur ekonomiska kartan, med de i texten beskrivna borganläggningarna (bild 086 71 8G7b och 086 72 8G 7c).

mäter 14 x 12 m. Väster om denna finns en tillbyggnad som inte ligger i förband med den större byggnaden.

Ungefär 80 m norr om stenhuset finns lämningar efter ytterligare en mindre byggnad. Strax intill den östra sidan finns ytterligare en stenrad som kan vara lämningarna efter ett brofäste. Spår av en fortsättning på denna finns i ett sankmarksparti 30 m sydost om det stora stenhuset. Stenläggningen leder över till den södra holmen. På denna finns ett markant bergsparti och vid foten av detta finns lämningar efter en mindre byggnad (Cnatingius 1947, s 28ff).

I samband med Kimstad hembygdsförenings studiecirkel i arkeologi har holmen besökts ett flertal gånger. Vid dessa tillfällen har spår

efter ytterligare två byggnader upptäckts. Dessa ligger i nord-sydlig riktning strax norr om det stora stenhuset och verkar båda vara försedda med spismursrösen.

Den fjärde i ordningen av borgar i Munkeboda har Cnatingius kallat Henrik Tidemannssons borg (fig. 1:4) Lovén ställer sig tveksam till att borgen har uppförts av denne biskop eftersom han anser att denna typ av höjdborgar blev ovanlig på 1400-talet. Däremot menar han att det inte råder någon tvivel om att borgen är uppförd av en linköpingsbiskop (Lovén 1996, s 249ff)

Borgen ligger på ett 25 m högt berg med branta sidor, 400 m väster om borgen på holmen. Byggnadlämningarna ligger på en liten platå med branta

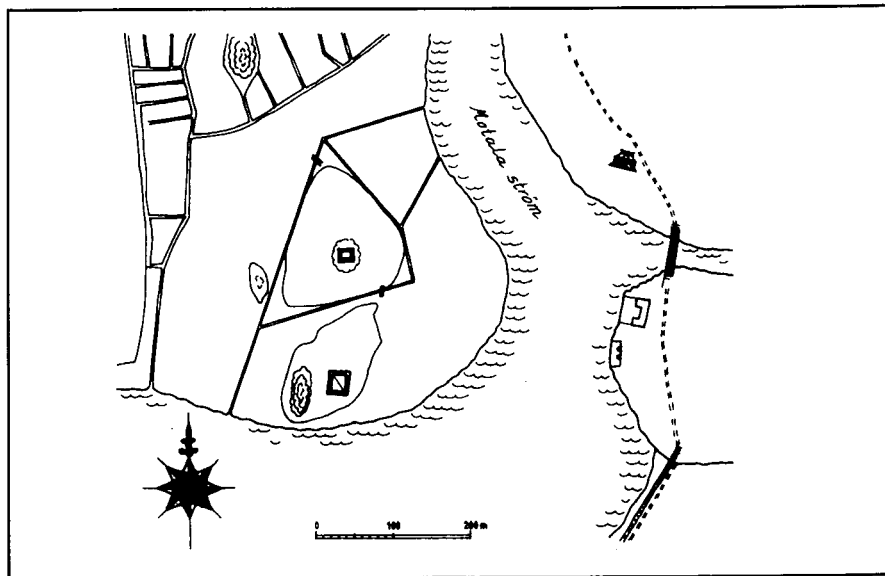

Fig. 3. Karta från 1699 med ruinerna efter biskopsborgen på holmen markerad. Renritning: Mari-Anne Grönvall.

klippväggar på två sidor och har en ringmur på det tredje hållet. Dessutom finns det spår efter en yttre ringmur.

Den siste biskopen som innehade Munkeboda var Hans Brask. I det skriftliga källmaterialet är det i samband med Brask som ortnamnet Nor används första gången, år 1515. Det går inte med säkerhet att peka ut platsen för Brasks Nor men på kartor från 1690-talet markeras en plats öster om holmen som "det förbrände Steenhuset". Denna byggnad har legat på en 100 m lång holme, ungefär där den nuvarande "äldre herrgården" ligger (fig. 1:5). Det finns inga spår efter byggnaden kvar i dag men i det äldre kartmaterialet är den markerad som en ca 20–30 m lång byggnad med ett flertal fönster (Lovén 1996, s 249ff).

År 1525 intog Gustav Vasa Munkeboda och förvandlade gården till kronogods. Därmed var det slut på linköpingsbiskoparnas nära 400 åriga epok i Norsholm.

Undersökningarna 1997

Under ett par veckor sommaren 1997, utfördes en mindre arkeologisk undersökning vid Munkeboda. Arbetet kom att utföras som en studiecirkel med Kimstad hembyggsförening som deltagare och med personal från Riksantikvarieämbetet i Linköping som studieledare. Som objekt för undersökningen valde vi en av två nyupptäckta husgrunder i anslutning till det stenhus, RAÄ 91, som en gång legat ute på holmen i Motala ström (fig. 3). Cnatingius har velat datera

anläggandet av denna borg till 1300-talets mitt under Nicolaus Marcis tid som biskop (Cnattingius 1947, s 24).

Läget, och utseendet, på borganläggningen påminner om flera andra östgötska borgar, som genom arkeologiska undersökningar och skriftligt källmaterial har daterats till 1300-talet, t.ex. Ringstadaholm, Bjärkaholm och Ulfåsa. De två förra är delvis arkeologiskt undersökta i början av seklet och bedömdes kunna fungera som lämpliga jämförelsematerial för våra undersökningar. I nära anslutning till Ringstadaholm har Riksantikvarieämbetet i Linköping undersökt gården Borg som i de skriftliga källorna omnämns som kungsgård under 1300-talet. Även denna undersökning kan komma att fungera som ett jämförande material för Munkeboda.

Den byggnad som undersöktes ligger ca 30 m norr om ruinen av det stora stenhuset (fig. 4). Innan grävningarna påbörjades syntes endast ett spismursröse som en svag förhöjning i markytan. Ett antagande var att byggnaden var en av flera ekonomibyggnader som bör ha funnits i anslutning till det större stenhuset. Syftet med undersökningen av byggnaden var bl.a. att:

- om möjligt datera lämningarna på holmen. De dateringar som hitintills har gjorts grundar sig främst på konsthistoriska och historiska källor.

- studera den materiella kulturen och konsumtionsmönstret på en gård som

under 1300-talet var en av de viktigaste vistelseorterna för biskopen i Linköping.

- studera byggnasskick och utnyttjande av rummet i den enskilda byggnaden.

Varje fynd mättes in i exakt läge för att spridningsbilden skulle bli så exakt som möjligt. En förhoppning var i det avseendet att kunna studera olika "sfärer" i, och i direkt anslutning till, byggnaden. Även här kommer undersökningarna vid kungsgården i Borg att tjäna som jämförelsematerial, framförallt vad gäller byggnadsskick. När det gäller spridningsbilden av fynd är dock inmätningen av dessa allt för disparata för att kunna ställas mot varandra.

I detta sammanhang kan fyndmaterialet i Borg användas som jämförelsematerial. En av frågorna var om det är möjligt att se likheter, eller skillnader, i den materiella kulturen på en kungsgård och en biskopsgård? Även de undersökta borgarna Ringstadaholm och Bjärkaholm kan användas som jämförelsematerial i det avseendet. Bjärkaholm ägdes 1367 av lagmannen och riksdrotsen Bo Jonsson Grip och Ringstadaholm uppfördes enligt det skriftliga källmaterialet av kung Birger Magnusson omkring år 1310 (Tagesson 1993).

Ytterligare ett undersökt gårds-komplex som kan tjäna som jämförelsematerial till Munkeboda är Kungsbro som ligger vid Motala ströms inlopp i Roxen. Här har utförts en rad

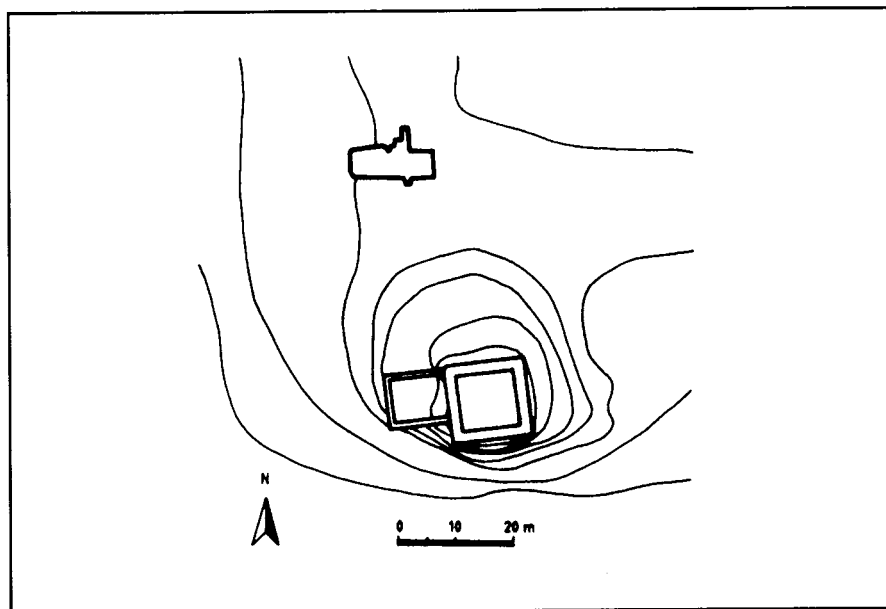

Fig. 4. Schaktplan över den undersökta ytan ca 30 meter norr om borgruinen. Renritning: Mari-Ann Grönvall.

mindre undersökningar under 1990-talet. Kungsbro blev under 1260-talet ett av Linköpingsbiskoparnas residens och existerade fram till reformationen då den drogs in till kronan och övergick till att bli översteboställe (Tagesson 1997, s 557ff).

Beskrivning av byggnaden

En yta på ca 40 m² handgrävdes i direkt anslutning till spismursröset. En mycket välbevarad del av byggnaden framkom, där både spismursröse, syllstensrader samt delar av trägolvet var intakta. Eftersom hela byggnaden inte grävdes är det svårt att exakt avgöra hur stor denna har varit, men utifrån de konstruktionsdetaljer som grävdes kan vi uppskatta storleken på

huset till minst ca 10 x 6 m. Syllarna till byggnaden var lagda med kraftiga stenar, vilket talar för att byggnaden varit knuttimrad. På utsidan av syllan var denna belagd med kalkputs. Det här har även uppmärksammats på några av husgrunderna som undersökts vid Kungsbro samt vid det undersökta medeltida stadsdelen Sanden i Vadstena (Hedvall m.fl. i manus)

Vid den västra kortväggen fanns ett ca 3 x 3 m stort spismursröse som var uppbyggt av sten och tegel. I direkt anslutning till spismursröset fanns en mycket fragmentarisk anläggning i tegel. Anläggningen hade en hästskoliknande form där endast ett skift tegel i mycket fragmentariskt skick fanns bevarat. En liknande anlägg-

ning har undersökts vid fogdeborgen Borganäs i Dalarna och tolkades i det sammanhanget som en torkanläggning (Mogren & Svensson 1988, s 120ff). Skillnaden mellan dessa är att torkanläggningen i Borganäs låg närmast kant i kant med ugnen, medan anläggningen från Munkeboda låg så mycket som 1 m ifrån själva spisröset. Det som ändå talar för att det rör sig om en torkanläggning, förslagsvis för fisk, är den stora mängd fiskgälar och fiskben som var koncentrerade just till området kring denna.

Att det rör sig om en byggnad av högre ståndskaraktär visar bl.a. en hel mängd fönsterglas och enstaka taktegel av munk och nunnatyp. En jämförelse med kungsgården i Borg visar en viss skillnad i byggnadsskick. Den största byggnaden, som vi tolkat som gårdens huvudbyggnad har sannolikt varit uppbyggd i skiftesverk (Lindeblad & Nielsen 1997, s 52f). I denna och ytterligare en byggnad har funnits fönster, medan takbeklädnad i form av tegel helt saknades.

Fyndmaterialet

I skrivande stund är materialet inte genomgången och bearbetat i stort mer än de första iakttagelser som gjordes ute i fält. Förutom fönsterglas och takteget, som i sig visar på en högre ståndsmiljö, fanns även andra föremål som ytterligare förstärker denna bild. Många av föremålen är de samma som från kungsgården i Borg. Förutom ett mycket rikt och välbevarat benmaterial kan framför allt nämnas

stengodskeramik (CII-gods), flera typer av importerade glasbägare, en skärva av fajans, armborstbultar och en stjärntrissporre. Även fynd som speglar mer "vardagliga" sysslor såsom textilhantverk och hushållssysslor fanns representerade. De fynd som tilldrog sig mest uppmärksamhet var dock fem stycken mynt som hittades i golvlagret i nära anslutning till spisröset. En preliminär datering av dessa (utförd av Golabiewski KMK) visar en datering till 1400-talets mitt och en till 1470–1500. Mynten ger ett mycket bra underlag för datering av utnyttjandetiden av holmen och antyder att borgen ute på holmen är betydligt yngre (ca 100 år) än vad Cnattningius har velat tidsfästa denna till. Myntfynden stärker i stället Lovéns idéer om att 1400-talets biskopsborg i Munkeboda inte utgörs av höjdeborgen, utan i stället tillhör ett av biskop Henrik Tidemannssons residens.

Avslutning

I den här artikeln har vi velat ge en kort presentation av ett nystartat projekt som drivs i form av en studiecirkel med den lokala hembygdsföreningen i Kimstad som deltagare. Det material som framkom under sommarens undersökningar är ännu inte färdigbearbetat men vi beräknar att det mesta av fyndmaterialet och bearbetningen av undersökningsplaner ska slutföras under året.

Sommarens aktiviteter i Munkeboda inleds med att vi tidigt under våren gör en ny kartering av de två

holmarna ute i Motala ström och en digital inmätning av de nyupptäckta lämningarna. En mindre undersökning kommer också att utföras, men objektet för denna är ännu inte bestämd.

även kommer att inrikta arbetet på att jämföra materialet från undersökningen bl.a. med det pågående projektet vid Kungsbro och med undersökningarna i Borg.

En vidare bearbetning av materialet från undersökningarna kommer sedan att ske under vintern, där vi

---

Karin Lindeblad och Ann-Lili Nielsen är antikvarier vid UV-kontoret i Linköping.

Litteratur

- Cnattingius, B. 1947. *Norsholm. Kulturhistoriska studier kring en gårds öden.*
- Lindahl, A. 1963. Rapport om undersökningarna på fornborgen Tångstad i Kimstad sn. ATA rapport inv.nr 277240.
- Lindeblad, K. & Nielsen A.-L. 1997. *Kungens gods i Borg – om utgrävningarna vid Borgs säteri i Östergötland.* Riksantikvarieämbetet, Rapport UV-Linköping 1997:12.
- Lovén, C. 1996. *Borgar och befästningar i det medeltida Sverige.* Kungl. Vitterhets Historie och Antikvitets Akademien.
- Lundberg, E. 1926. *Östergötlands romanska landskyrkor. Försök till gruppering. Östergötlands Fornminnes och Muséieförenings årsskrift 1927.*
- Mogren, M. & Svensson, K. 1988. *Bondeplågårens borg. Om och kring undersökningen av fogdefästet Borganäs i Dalarna.*
- Nilsson, O. 1990. *Östergötlands norra bergslager. En översikt. I heliga Birgittas trakter.* (Red.) Dahlbäck, G.
- Schück, H. 1959. *Ecclesia Lincopensis. Studier om Linköpingskyrkan under medeltiden och under Gustav Vasa.* *Acta universitatis Stockholmsensis.* Stockholm Studies in History 4.
- Tagesson, G. 1993. *Borgar, stormansgårdar och riddarfästen.*
- Tagesson, G. 1997. *Vreta and Bro. Magnates and Bishops in a District of Östergötland. Visions of the Past. Trends and Traditions in Swedish Medieval Archaeology.* (Red.) Andersson, H. m.fl. Lund Studies in Medieval Archaeology 19. RAÄ Arkeologiska undersökningar. Skrifter nr 24.

Birgitta Berglund

Historisk arkeologin og utvikling av
arkeologi i konfrontasjon med tekst
og bilde

**Stefan Larsson &
Conny Johansson Hervén**

Källmaterialsproduktion och
förståelsehorisonter i stadsarkeologin

Tom Carlsson

Det enskilda kristnandet - en kristen
grav från vikingatidens Östergötland

**Karin Lindeblad &
Ann-Lili Nielsen**

Munkeboda - en presentation av en
pågående borgundersökning i Öster-
götland

Anvisningar för författare i META

Manus till META insändes i papperskopia samt på diskett eller via E-mail. Om Du skickar text från en PC-miljö, använd om möjligt programmet Microsoft Word. Den insända texten skall vara i tryckfärdigt skick. Korrektur till författarna utlämnas normalt sett inte.

Referenssystem. Hänvisningar göres i texten med angivande av författarnamn, tryckår och sida, enligt exemplet: (Jönsson 1902, s 45ff). Undvik om möjligt längre noter. Om dylika finnes placeras de efter texten under rubriken **Noter**. Under rubriken **Litteratur** samlas alla verk, som citerats i texten, med angivande av författarnamn, tryckår, verkets namn, eventuell skriftserie eller för uppsatser aktuell årsbok eller samlingsvolym enligt exemplet:

- Stenholm, L. 1986. Önnerup - en skånsk by mellan två revolutioner. *Medeltiden och arkeologin, festskrift till Erik Cinthio*. Lund studies in medieval archaeology 1.
- Styffe, C.G. 1911. *Skandinavien under unionstiden*.

Abstract. Varje artikel skall vara försedd med ett kort abstract med titel på engelska. Detta bör vara på max 15 rader.

Faktaruta. Till varje text bifogas av författaren en uppgift om dennes nuvarande sysselsättning, t.ex doktorand vid arkeologisk institution eller antikvarie vid museum.

Illustrationer (fotografier och svartvita ritningar eller teckningar) till texten skall vara av hög kvalitet och bör helst vara anpassade till en trycksida i META-format. Skicka gärna originalmaterial i högst A3-format eftersom redaktionen har möjlighet att göra copy-proof och digitaliserade bilder. Det går även att skicka digitaliserade bilder direkt på diskett i Pict-Tiff-eller EPS-format. Alla illustrationer skall vara försedda med figur-numrering. Till dessa bifogas även en förteckning över aktuella figurtexter samt anvisning om var i texten figurerna skall placeras.